

Osmanlı Sanatı'nda İbrik Tasvirleri ve İkonografisi

Semiha ALTIER*

Özet

İçine sıvı koymaya yarayan ibrikler farklı kültür çevrelerinde, aynı zamanda İslam toplumlarında çeşitli amaçlara hizmet etmek üzere değişik malzeme/teknik ve biçimlerde üretilmişlerdir. Günlük hayatta daha çok temizlikle ilişkili olan ibrikler; yemek öncesi-sonrası el-yüz yıkamak, su tesisatı olmayan evlerin bahçesindeki tuvaletlerde taharet maksatlı, bazen de leğeniyle birlikte bir takım olarak abdest almak; ayrıca mezarlarda çiçek sulamak üzere kullanılmışlardır.

Dini inanışlar söz konusu olduğunda, çok ve tek Tanrılı dinlerde suyun kutsiyetiyle ilişkilendirilen ibriğin, bedensel temizliğin yanında ruhsal temizliği/arınmayı da ifade ettiği anlaşılır. Bu çalışmada ele alınan Osmanlı dönemi ibrik tasvirlerinden bu motife daha pek çok anlam yüklendiği anlaşılır. Başka bir deyişle ibrik tasvirleri, işlendiği yapıya ya da yüzeye göre, öte yandan birlikte tasarlandığı nesnelere semboller dünyasının farklı kapılarını aralar. Bazı örneklerde ise ibriğin, vazo ve kandil gibi tasvir edilerek bu nesnelere yerine geçtiği cennet, nazarlık, bereket, su/temizlik, ruhsal ve bedensel arınma, doğum-ölüm, Tanrı'nın nûru, Tanrı'nın ışıklı yoluna açılan bir kapı, evren, ibadet gibi anlamları da üstlendiği görülür. Osmanlıların Batılılaşma sürecinde, başkentini Batılı bezeme anlayışından ayrılarak, 18.-19. yüzyıllarda yoğun olmak üzere, daha çok halk kültürü içinde taşrada itibar gören bu motif, günümüzde devam eden gelenek-görenek ve inançlarla beslenerek sürekliliğini sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tasvir Sanatı, İbrik, İbrik motifi, İslam İkonografisi, Sembol

Ewer Depictions and iconography in the Ottoman Art

Abstract

Ewers as water containers were produced in different materials / techniques and forms to serve various purposes in different cultural environments especially in Islamic societies. In daily life, ewers are mostly associated with cleaning; used for the pre and after meal handswash; in the toilets in the gardens of the houses without water plumbing, to take ablution together with a basin; and to irrigate flowers in graveyards.

In monotheistic religions in which water is regarded as sacred, ewers seem to have symbolized physical cleansing as well as spiritual cleansing. This study investigates the depictions of ewers in the Ottoman period and shows that the motif took on several different meanings during this period. Accordingly, ewer depictions on

*Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Terzioğlu Yerleşkesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü 17100 Çanakkale semihaaltier@hotmail.com

different surfaces in different contexts to seem to have symbolized different things and concepts. Depending on the context, the image seems to have signified the heaven, amulet, fertility, water / cleansing, spiritual and physical cleansing, birth-death, a door opening to the illuminated path of God, universe, and worship. During the Westernization process of the Ottomans in the 18th-19th centuries, the motif becomes especially popular in the folk culture of the rural areas rather than the art of the capital city Istanbul. The specific image has sustained its continuity with the traditions and traditions that continue today.

Key Words: *Ottoman Art, Ewer, Ewer motif, Islamic iconography, Symbol*

1.Giriş: İbrik ve Tasvirlerinin Tarihsel Süreci

Farsça “abriz” yani “su döken” kelimesinin Arapçalaşmış şekli olarak kabul edilen ibrik,¹su ya da başka sıvı koymaya yarayan kulplu ve emzikli kap olarak tanımlanır.² İbrik tarihsel süreçte farklı kültür çevrelerinde, yanı sıra İslam toplumlarında hem günlük hayatta hem dini ritüellerde kullanıma yönelik farklı biçimlerde, değişik malzeme/tekniklerle üretilmiştir.

Bu çalışmanın ana konusunu ise, ibriğin Osmanlı Tasvir Sanatında farklı tür yapıların mimari süslemesinde, aynı zamanda değişik malzemelerle hazırlanan küçük el sanatı ürünleri üzerindeki “tasvirleri” oluşturur. Dolayısıyla bu çalışmaya dahil edilen örneklerle esas olarak ibrik motifinin neden tasvir edilmek üzere seçildiği, üzerinde bulunduğu yüzeyle olan ikonografik ilişkisi, sınırlandırılmak zorunda kalınan örnekler üzerinden tartışılmış; bu motifin Osmanlı toplumunun kültürel yaşamıyla olan bağı anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

İbriğin, bazen sürahi ile benzer şekilde kullanıldığı anlaşılır.³ Biçimsel olarak benzerlikleri olsa da aralarındaki en temel farklardan biri işlevlerinden kaynaklanır.⁴ Sürahi sofralarda ya da gece yatak başına konulmak üzere kullanılırken; ibriğin daha çok temizlikle ilişkili olarak yemek öncesi-sonrası el-yüz yıkamak amacıyla, yanı sıra mezarlarda çiçek sulamak, özellikle su tesisatı olmayan evlerin bahçesindeki tuvaletlerde taharet maksadlı, bazen de leğeniyle birlikte bir takım olarak abdest almak üzere işlev görmesidir.

Sürahi ve ibriklerde bir kapak yer alabilmekle birlikte (bazı örneklerde kapak ile kabı birbirine bağlayan bir zincir de bulunur) biçimsel olarak bir fark, nispeten daha küçük boyutlu yapılan sürahilerin bazıları emziksizken; ibriklerde sap ve suyun döküldüğü emzik kısmının muhakkak bulunmasıdır. Emzik, özellikle abdest alırken suyun ekonomik

1 Nebi Bozkurt-Selda Ertuğrul, “İbrik”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, 2000, s. 372. Ziyat Akkoyunlu ilk el kaynaklardan ve gramerden yola çıkarak ibriğin Farsça’dan Arapçalaştırılmış bir kelime olduğunu belirtir. “Divānu Lugātī’t Türköte Evirik (İbrik)”, *Türkbilgi*, 17, 2009, s.3, 4.

2 Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Maden Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat AŞ. İstanbul, 2006, s.109; Metin Sözen-Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s.110; Mehmet Zeki Pakalın, “İbrik”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, s. 14; Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türki*, İkdam Matbaası, Dersaadet, 1317, s. 66;Nüzhet İslimyeli, *Sanat Terimleri Ansiklopedisi*, C. 1, Doğuş LDT. Şirketi Matbaası, Ankara, 1973, s. 340.

3 *Kitab-ı Mukaddes*’te de su ve içki kaplarıyla ilgili bazı bilgiler bulunmakla birlikte, bu kapların fiziksel tanımlarının yapılmadığı, dolayısıyla kullanılan isimleriyle hangi türün kastedildiği bilinmemektedir. Ayrıca Nebi Bozkurt ve Selda Ertuğrul haklı olarak, ibrik teriminin çeşitli dillere çevrilirken tam karşılıklarının araştırılmadan yapıldığını ve bu konuda bir karmaşa bulunduğu dikkat çekmektedir. Nebi Bozkurt- Selda Ertuğrul, *agm*, s. 372; Kâşgarlı Mahmūd’un *Divānu Lugātī’-Türk* adlı eserinde ibrik kelimesinin geçtiği dördüklüklerden bu dönemde şarap ve başka içecekleri içinde bulunduran günümüz sürahisini de ifade ettiği anlaşılır. Ziyat Akkoyunlu, “Divānu Lugātī’t Türköte Evirik (İbrik)”, *Türkbilgi*, 17, 2009, s. 3.

4 Celal Esad Arseven ibriği “El yıkamak için azar azar su dökmeye mahsus uzunca bir emziği ve sapı olan karınlı ve ince boyunlu su kabı” olarak açıklar ki bu tanımdan ibriğin sadece temizlik amacıyla kullanılmak üzere yapıldığı anlaşılır. “İbrik”, *Sanat Ansiklopedisi*, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1965, s. 767.

kullanımına yönelik, etrafına sıçratmadan, azar azar dökülmesini sağlar.

İbriğin tarihte ilk kez ne zaman, kimler tarafından kullanıldığı ve ilk tasvirlerinin nerelerde ne maksatla yapıldığı tam olarak aydınlatılmamışsa da ilk buluntularına MÖ. 3. binden itibaren Yakınoğu ve Orta Asya uygarlıklarında rastlanır.⁵ Bu kapların hem günlük hem de kült amaçlı kullanıldığı anlaşılır. Anadolu Hitit kültüründe (MÖ. 16.-12. yüzyıl) ise ibrik “assuzeri” olarak geçer ve bu kelime köken olarak aynı zamanda “iyilik” anlamındadır. Bu anlamdaşlık ibrik ve su ilişkisinden yola çıkılarak suyun insana iyilik getirdiğini bu sebeple bezemelerine ayrı bir özen gösterildiğini düşündürmüştür.⁶ Tarihsel süreçte ibriğin su ve temizlikle ilişkilendirilerek dini ritüellerin bir parçası haline geldiği görülmektedir. Her inanç sisteminde suya kutsiyet atfedilmiş, “Günahları yıkayan, saflaştıran, yeniden hayat veren” gibi anlamlar yüklenmiştir. Bu haliyle ibrik, somut veya soyut anlamıyla her durumda su ile birlikte düşünölmüştür.⁷ Ayrıca çok tanrılı dinlerde tapınaklardaki ritüellerin bir parçası olarak tanrılara kutsal suyun sunulmasında, tapınağın temizlenerek hoş kokulu sıvıların serpilmesinde ibrik kullanılmıştır. Mısır, Mezopotamya, Yunan, Roma gibi çok tanrılı toplumlarda; Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslömanlık gibi tek tanrılı dinlerde her ne kadar farklılık gösterse de vücudun tamamının veya bir kısmının ya da ayinle ilgili bazı eşyaların temizliğı ve takdis niyetiyle yıkanması söz konusudur.⁸

Hıristiyan inancında ibriğın, Ökaristi’de kullanıldığı görülür. Bizans Ortodoks Kilisesinde rahip, ayine başlamadan önce ellerini yıkamak için ibrik kullanır. Bu işlem Hz. İsa’nın çarmlıha gerilmesine karar verildiğinde Pilatus’un suçsuz olduğunu göstermek için ellerini yıkamasını sembolize eder. İbrik, aynı zamanda suyun veya kutsal şarabın konduğu bir kaptır.⁹ Yakup, Matta ve Luca İncillerinde adı geçen ibrik, Meryem’e kuyuda müjde veya İsa’nın ilk banyosu gibi sahnelerde konuyu tamamlayan bir öğıe olarak tasvir edilmiştir.¹⁰

İslam kültüründe ibrik, Kur’an’da tek bir yerde çoğul halde “ebârik” olarak geçer ve cennette içine şarap doldurulan kapları tanımlar.¹¹ Kur’an dışında ibriğın başka dini metinlerde de geçtiğı görülür. Sözelimi *miraç* konulu metinlerde cennetin bekçi meleğı olarak bilinen Rıdvan’ın, Peygamberin *miraç*ı esnasında abdest almak istemesi

5 Nebi Bozkurt- Selda Ertuğrul, *agm.*, s. 373; MÖ. 2000-1700 dönemi seramik ve maden ibrikler yanı sıra taş kabartmalardaki ibrik tasvirleri için bkz. Ekrem Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, Tükelmat A. Ş. İzmir, 1995, şek. 1-3, 1, 10, 11, 13, 14a, 26, 28, 29, 64b, 65a, b, 68, 138, 139.

6 İsmet Zeki Eyüboğlu, *Anadolu Uygarlığı*, Der Yayınları, İstanbul, 1991, s. 174.

7 Hüseyin Alantar, *Motiflerin Dili*, İTKİB İstanbul Halı İhracatçıları Birliğı, İstanbul, 2007, s. 263-269; Mircea Eliade, *İmgeler, Simgeler*, (haz. Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Yayınları, Ankara, 1992, s. 183.

8 Anonim, “İbrik”, *Meydan-Larousse Büyük Lúgat ve Ansiklopedi*, C. 6, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 182.

9 Meryem Acara, “Bizans Ortodoks Kilisesinde Liturji ve Liturjik Eserler”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 1, 1998, s.192, 194.

10 Bu örnekler için bkz. M. Sacit Pekak-Durmuş Gür, “İsa’nın Doğumu”, *Sanat Tarihi Dergisi*, C. XXIV, S.2, Ekim, 2015, s. 210; Sedat Bornovalı, *Bizans Mimarlığında, Müjde Sahnesinin Yeri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s. 34-35, 42.

11 Nebi Bozkurt- Selda Ertuğrul, *agm.*, s. 372.

üzerine içinde Kevser suyu bulunan yakuttan iki ibrik ile dört köşeli bir leğen getirdiği belirtilir.¹² Bu anlatıların Osmanlı minyatürlerine yansıma biçimi ileri sayfalarda ayrıca ele alınmıştır.

İslam dünyasında ibrikler daha çok el ve ayak yıkamak üzere kişisel temizlikte, aynı zamanda namaz gibi bazı ibadetlerin yerine getirilmesinin ilk şartı olan abdest için kullanılmıştır. Çeşitli ibadetlerden önce alınan abdestin¹³ su aynı zamanda ibrikle ilişkilendirildiği, halen devam eden gelenek ve inanışlardan, ayrıca çalışmamızın ana konusunu oluşturan ibrik tasvirlerinden anlaşılır.

Arapça'daki "güzellik ve temizlik" anlamına gelen "vudu" ile açıklanan abdest¹⁴ her ne kadar ibadetlerden önce bir maddi temizlik olsa da, temelde bir manevi temizlik ve arınmaya yöneliktir. Mânevî kirlere arınma, maddî kirlere temizlenmekle başlar. Başka bir deyişle dış temizlikle birlikte, kişinin kalp ve iç temizliği de önemlidir.¹⁵ İslam inancında abdest esnasında yıkanan uzuvlardan günahların döküldüğü, mahşerde Müslümanların abdest almaları nedeniyle yüzleri, el ve ayakları parlak olması durumunda çağrılacaklarını ifade eden hadisler, bu manevi arınmışlığa işaret eder.¹⁶

Kur'an'da su ile ilgili birçok ayet vardır. Özellikle canlıların topraktan ve sudan yaratılmasına ilişkin ayetlerin tekrarlandığı görülür.¹⁷ Bu noktada Müslümanların büyük bir değer verdiği zemzem ve bu suyun konduğu ibrikler de kayda değerdir. Sahâbî Ebû Râfî'in (ö. 692) zemzem kuyusunun yanına ağaçtan oyarak koyduğu kâse, zemzem bilinen en eski kabıdır. Zaman içinde zemzem taşımak ve ikram etmek için bazı kaplar ve ibrikler üretilmiştir.¹⁸ Bu göreviyle de ibriğin anlamı, İslam dünyasında daha pekişmiş olmalıdır. Görünen odur ki Tanrı'nın ilk yarattıkları arasında olan su, ibrik, temizlik/abdest birbirleriyle ilintili olarak İslam kültürünün önemli kavramları arasında yer almış; cemâl ve celâl sıfatlarına karşılık gelmiştir.¹⁹

İbriğin pek çok İslami **tarikatta** hem işlevsel hem de sembolik anlamlara sahip olduğu anlaşılır. Özellikle tasavvufun erken dönemlerinde sufiler yolculuk sırasında,

12 Ertan Ürkmez, *Türk-İslâm Mitolojisi Bağlamında Mi'râç Motifi ve Türkiye Kültür Tarihine Yansımaları*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015, s. 206-207.

13 Nisa Sûresi, 43. ayet ve Maide Sûresi, 6. ayet.

14 Abdülkadir Şener, "Abdest", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, 1988, s. 68.

15 Hayatî Hökekleli, "İbadet. Psikoloji ve Sosyoloji Açısından İbadet", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 19, 1999, s. 251; Hacer Akyigit, "İbadetlerde Temizlik Şartı, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2011, s. 1.

16 Abdülkadir Şener, *agm.*, s. 70.

17 Ayetler için Diyanet İşleri Başkanlığı'nın resmi web sitesinde yayınlanan Kur'an-ı Kerim'den yararlanılmıştır. Bkz. <http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf>. Hud Sûresi 7. ayet, Kehf Sûresi 37. ayet, Enbiya Sûresi, 30. ayet, Hac Sûresi, 5. ayet, Nur Sûresi, 45. ayet, Furkan Sûresi, 54. ayet, Fâtır Sûresi, 11. ayet, Yasin Sûresi, 77. ayet, Mü'min Suresi, 67. ayet, İnsan Sûresi, 2. ayet, Abese Sûresi, 19. ayet.

18 Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Zemzem", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, 2013, s. 244.

19 İskender Pala, "Su. Kültür ve Medeniyet", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, 2009, s. 442.

yolculuk âdabına uygun olarak yanlarında ibrik taşımışlardır.²⁰ **Alevi-Bektaşî inancında ayin-i cem**lerde görülen ritüellerden biri de Selman suyu (ibrik)'dur.²¹ Cem ayinlerinde, Cem birlemeden sonra tarikat abdesti alınması için bir ibrikçiyle bacı hizmete başlar. Önce kendileri abdest alır; ardından dededen başlanılarak halkadaki diğer katılanlara ibrikle su dökülür.²²

Halvetîlerde ibrik, şeyhin kişisel eşyaları arasında görülmüş; sâlikin şeyhi bulunmadığında, ibriğini abdest için kullanmaması edepler arasında sayılmıştır.²³ Aynı zamanda ibrikle şeyhin eline su dökmek büyük bir saygı ifadesi olarak görülmüştür ki I. Sultan Ahmed (d. 1590-ö. 1603) büyük mutasavvıf Aziz Mahmud Hüdâî'nin (1541-1628) eline abdest alırken ibrikle su dökmüştür.²⁴

Bu noktada inançlar doğrultusunda ibriğin sanat eserlerinde kendini göstermesi doğaldır. İbriklerin İslam dünyasında daha 8. yüzyıl başlarında özellikle Sasani dönemi (224-651) örneklerinin model alınarak üretildiği görülür.²⁵Şüphesiz daha erken verileri olabileceği ihtimalini bir kenarda tutmakla birlikte, Sasani modeline uygun ibrik tasviri içeren bir örnek 9.-10. yüzyıla tarihlenen gümüş bir tabak üzerinde yer alır. Tabagın merkezindeki taht sahnesinde, hükümdara kadehle içecek servisi yapan sakînin sol elinde gaga ağzılı, kulplu bir ibrik (sürahi?) yer alır²⁶ (**Res. 1**).

Memlûklerde (1250-1517) özellikle el sanatı örneklerinde çeşitli kademelerdeki rütbeleri göstermek üzere arma kullanımının yaygınlığı bilinir. Bunlardan biri de sarayda levazım işlerini yürüten kişilerin siparişini verdikleri eserlerde, bu kişilerin konumunu belirtmek üzere ibrik motifinin seçildiği anlaşılır²⁷ (**Res. 2**).

Selçukluların saray teşkilatında ise leğen ve ibriği tutan görevliler taştâr, ibrikdâr

20 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s. 294.

21 Selman suyu hizmeti ile ilgili geniş bilgi için bkz. Abbas Ulusoy, *Alevilikte Sultan Hızır Samit Ocağı*, İmla Kitap Yayınları, Ankara, 2016, 110; Adem Koç, "Eskişehir Türkmen Alevilerinde Su ile İlgili İnanç ve Uygulamalar", *Halk Kültüründe Su Uluslararası Sempozyumu Bildirileri 07-08 Kasım 2013* Tekirdağ, (ed. Mehmet Aça), İstanbul, 2015, s. 487.

22 Adem Koç "Güruh-ı Naci'nin Saçlı Bacıları: Alevi-Bektaşî İnanç Sisteminde Kadın Olmak", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 2016, s. 13.

23 H. Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatu*, İstanbul, Erkam Yayınları, 1999, s. 218.

24 Ziver Tezeren, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 15, 41.

25 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ralph H. Pinder-Wilson, "An Islamic Ewer in Sassanian Style", *The British Museum Quarterly*, vol. 22, no. 3/4, 1960, s. 89-94; Ülker Erginsoy, İslam Maden Sanatının Gelişimi, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 196-217.

26 St. Petersburg Hermitage Müzesi'ndeki bu örnek ile ilgili geniş bilgi için bkz. Galina A. Pugaçenkova- L. İ. Rempel, *Oçerki İskusstva Sredney Azii*, Moskova, 1982, s. 246. Bu örneğe dikkatimi çeken Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Araştırma Görevlisi Elif Ceylan'a teşekkür ederim.

27 Robert Hillenbrand, İslam Sanatı ve Mimarlığı (çev. Çiğdem Kafescioğlu), Homer Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 154-155. Bu türden birkaç örnek için bkz.

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=237041&partId=1&searchText=iznik&images=true&page=1 ve <https://www.christies.com/lotfinder/Lot/a-group-of-threemamluk-hexagonal-pottery-6133086- details.aspx>

ya da abdâr olarak isimlendirilmişlerdir.²⁸ Anadolu Selçuklular döneminde (1075-1308), etkin bir güç olan Artukluların (1102-1409) Diyarbakır'daki sarayında el-Cezeri'nin (1153-1233) hazırladığı *Kitâb fi ma'rifeti'l-hiyeli'l-hendesiyye*, (*Kitab-ül Hiyel* veya *Otomata*) adlı eserin 1206 tarihli nüshasında abdest için tasarlanmış mekanik ibrik/ibrikdâr tasvirleri bulunur²⁹ (**Res. 2**).

2. Osmanlılardan Günümüze İnanç, Gelenek-Göreneklerde İbrik ve Tasvirleri

İbriklerin günlük yaşamda temizlik amacına hizmet etmesinin yanında aynı zamanda biçimleri, malzemesi, bezemeleri ile zaman içinde prestij göstergesine dönüştüğü anlaşılır. Osmanlılarda saray, konak ve köşklere gelen konuklara “ibrikdâr” veya “ibrik gulamı” olarak görevlendirilmiş kişiler hizmet etmiştir.³⁰ Örneğin Abdülaziz Bey (1850-1918) Osmanlıların gündelik yaşamını anlattığı *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* kitabının lohusa için yapılan merasim ve eğlenceler kısmında, konağın sahibesi hanımın ziyarete gelen misafirleriyle yemek önce ve sonrasında müzeyyen ve kıymetli leğen ve ibriklerle ellerini yıkadıklarını; bu şekilde el yıkamanın önemli kişiler arasında görüldüğünü belirterek, bu ibriklerin özelliklerinden ve *Lihye-i Saadet* ziyaretlerinde kullanımından söz eder. Yazar ibriğin gelin çeyizlerinde, aynı zamanda yeni bir ev alan veya yapanlara tebrik mahiyetinde götürülen ev eşyaları arasında yer aldığını belirtir.³¹

Cumhuriyet dönemiyle birlikte evlerde su tesisatlarının yaygınlaşmasıyla beraber ibrik kullanımı yavaş yavaş ortadan kalksa da bazı dini inanışlar çerçevesinde günümüzde farklı alanlarda kullanımının devam ettiği görülür.

İbrik Osmanlı **edebiyatında** da kendine yer bulmuştur. Sözelimi ünlü Osmanlı şairi Nedim (d. 1681-ö. 1730), şiirlerinde sevgilisini tasvir ederken, ibriği benzetme unsuru olarak kullanır.³²

Bu motif, **Türk halk inançlarının** da bir parçası olmuştur. Bugün halen Anadolu ve Trakya'da gelin alma, ölüm, cenaze gibi insan hayatının önemli aşamaları ya da nazardan sakınma amaçlı inanışların, ibrikle ilişkilendirildiği görülür. Sözelimi Ankara-Kızılcahamam'da ibrik emziğinin bir kimseye dönük olması ölümü haber veren

28 Erdoğan Merçil, “Selçuklular Selçuklular'da Devlet Teşkilatı”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, 2009, s. 390; Mehmet Zeki Kuşoğlu, “Ewer”, *İlgi*, Year 27, number 70, Summer, 1992, s. 13.

29 İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi A. 3472. Bu ve eserdeki diğer abdest alma makinalarının çalışma biçimi hakkında geniş bilgi için bkz. Sevim Tekeli-Melek Dosay- Yavuz Unat, *El-Cami Beyne'l-İlm Ve'l-Amel En-Nafi Fi Eş-Şinaa Ti'l-Hiyel*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002, s. LIV-LV, 163-168.

30 Mehmet Zeki Kuşoğlu, “İbrikler”, *Dünkü Sanatımız Kültürümüz*, Ötügen Neşriyat A. Ş., İstanbul, 1994, s. 177. Uzunçarşılı, ibrikdârın Osmanlı sarayındaki görevlerini şöyle açıklar: “Leğen ibrik hizmetlerine bakıp hükümdarın eline su döker ve içeceği zaman su verir ve bir yere gidişlerde abdest ve su kablarnı taşırdı.” İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 313.

31 Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, (Haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 20, 113, 212, 250.

32 Kudret Safa Gümüş, “Nedim Divanı'nda Gönül Kavramı”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 5, N. 1, 2013, s. 357.

durumlardan biri olarak kabul edilir; ölü yıkamak için kullanılan malzemeler arasında ibrik de yer alır.³³ Ölünün yıkandığı yere ışık ve ibrik koyma adeti Tekirdağ'da görülür.³⁴ Kırklareli'de kişi gömüldükten sonra mezarının üstüne baş kısmından ayağa doğru ibrikle su dökülür ve bu ibrik mezarın yanına bırakılır.³⁵ Halk inançları arasında bir yatıra ya da türbeye boş veya dolu ibrik bırakma üzerine rivayetler ise oldukça fazladır. Sözelimi, Sivas Şarkışla'da Kızılcağızla Kasabası'ndaki Beş Kardeş Türbesi'ne ziyarete gelenlerin boş bir ibrikle bir bardağı türbeye bıraktıkları, ertesi gün tekrar geldiklerinde ibriklerini dolu olarak buldukları, bu su ile de abdest aldıkları anlatılır.³⁶ Benzer bir rivayet Şarkıkaraağaç Çiçekpınar Kasabası'nda Çolak Memiş'in evinin önünde, günümüzde kapalı bir kuyuya ibriklerini doldurmak üzere gelen bir gelinle ilgilidir. Burada, Tekke adı verilen yerde, büyük bir ardıc ağacının altındaki yatrın bir geline ait olduğuna bu gelinin cuma akşamları altından ibriklerle bu kuyuya gelip kaplarını doldurduğuna inanılır.³⁷

Anadolu kültüründe farklı yüzeylerde kullanılmak üzere, çeşitli malzemeyle yapılan ibriğin **nazarlık** olarak da kullanıldığı bilinir. Bu inancı yansıtan ibrik tasvirleri mevcuttur ve örneklerimiz sırası geldikçe takdim edilirken bu konuya ayrıca değinilecektir.

Çalışmanın ağırlık noktasını oluşturan Osmanlı tasvir sanatlarında ibrik motifi dini ve sivil mimari süslemesinde taş, mermer, ahşap malzemelerde, ayrıca seccade, halı gibi dokumalarda, seramik ve çinilerde, minyatürlerde, camaltı resimlerinde ve levhalarda sıklıkla karşımıza çıkar.

Osmanlı **dini mimari süslemesi** söz konusu olduğunda ibrik motifinin genellikle camilerin iç süslemelerinde veya dış cephelelerinde, başta kalem işi yoğun olmak üzere taş

33 Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971, s. 23, 52.

34 Erman Artun, "Tekirdağ Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri Doğum-Evlenme-Ölüm", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağanı, S. 9-10, 1998, s. 21

35 Zekeriya Kurtulmuş, *Kırklareli Folklorundan (Halk Kültürü) Örnekler*, Kırklareli Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Kırklareli, 2010, s. 38.

36 Ahmet Gökbel, "Şarkışla Yöresinde Ziyaret Yerleri ile İlgili İnanç ve Uygulamalar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/1, 2002, s. 6. Benzer bir şekilde kırsal kesimlerde, türbede yatan veya ölümsüzlüğüne inanılan velinin kullanması için buraya gelen ziyaretçiler tarafından içi su dolu ibrikler bırakıldığı bilinir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bengisu Kolcu, Çankırı Türbeleri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 81. Aynı inanışın Edirne Kıyık Orta Çukur Mahallesi'ndeki Kız Türbesi'nde devam ettiği anlaşılır. Türbede meftun kişinin 1967'de vefat eden Şekmetli Efendi olmasına rağmen, yapı Kız Türbesi olarak adlandırılmıştır. Halkın buraya akşam dolu olarak bıraktıkları abdest ibriğinin, sabah boş olarak bulunduğu söylenmektedir. Bu rivayet için bkz. Yaşar Kalafat, "Anadolu'da Ulu Kadın Kişiler ve Halk İnançları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 32, 2014, s. 29. Bu türden inanışların Balkanlar'da da devam ettiği bilinir. Örneğin Kosova'da Gilan yakınlarındaki Rogaçitsa Köyü'nde yerli halkın iki şehit adına inşa ettiği Rogaçitsa Türbesi bu rivayetlerden birinin kaynağıdır. Türbede meftun olan iki şehidin geceleri kalkıp, abdest alıp namaz kıldığını inanan köylüler, türbede sürekli bir ibrik su ve havlu bulundurlar. Ayrıca yine aynı bölgede Vranja'da Şeyh Süleyman Türbesi'nde olduğu gibi şeyhin abdest alması için bir ibrik dolusu su, leğen ve sabun bırakılır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hoca Fadıl, "Balkanlar'da İslam Kültürü Tarihinde Sarı Saltuk'la İlgili Efsaneler ve Rivayetlerin Önemi", *Hikmet*, S. 26, Kasım, 2015, s. 21.

37 Bora Yılmaz, Çanakkale Savaşları Etrafında Teşekkül Eden Halk Anlatıları Çanakkale Örneği, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çanakkale, 2015, s. 95.

kabartma ile yapıldığı dikkat çeker.³⁸ Osmanlı dönemi çerçevesinde tespit edebildiğimiz en erken tarihli kalem işi örnek Batılılaşma dönemi örneklerinden Niğde/Bor'da kitabesine göre 1745 yılında İsmail Ağa tarafından tamir ettirilen **Kör İsmail Cami'**dir. Yapının hariminin kuzey duvarında meyve kâseleri ve rozetlerin yanında ibrik tasviri dikkat çeker.³⁹

Diğer bir örnek, kitabe içermeyen ve **Ayşe Kadın Camii** olarak da bilinen İzmir **Karaburun** yolu üzerinde **Mordoğan Köyü Cami'**dir. Yapının 15. yüzyılda inşa edildiği, 18. yüzyılın olasılıkla son çeyreğinde, Ayşe Kadın tarafından tamir ettirildiği kabul edilir. Yapının hariminde kubbe içinde kalem işi süslemeler arasında, ibrikle birlikte birer kupa, vazo (kâse ?) tasvirleri yer alır.⁴⁰

Denizli/Acıpayam/ Yazır Köyü (Hacı Ömer) Camii kitabesine göre 1802 senesinde Yazıroğlu sülalesinden Hacı Ömer Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Caminin hariminin mahfil kısmındaki batı duvarında çeşitli süslemeler arasında sütun üzerine oturtulmuş iki ibrik motifi dikkat çeker. Caminin güney duvarının, doğu yönündeki dikdörtgen panolarda, içinde karanfil, lale, kır çiçeklerinin bulunduğu ibrik tasvirleri görülür⁴¹(**Res. 4**).

1806 yılında inşa edilen **Bayburt/ Dağçatı Köyü Cami'**nin doğu duvarında büyük bir kâse içine ortaya bir vazo ve iki yanına ibrikler yerleştirilmiştir. Bu örnek birazdan tartışılacak olan ibrik ve vazoların ikonografik kullanımıyla ilişkili önemli bir veridir. Sağdaki ibriğin ağız ve emzik kısmından narçiçekli dallar; soldakinin ağzından çam kozalakları, emziğinden ise diğesinde olduğu gibi narçiçekli dallar çıkmaktadır⁴² (**Res. 5a-b**).

1813 tarihli Denizli/Çivril/Menteş Köyü Cami'nin hariminin duvarlarında tümüyle şablonlarla yapılmış duvar resimleri görülür. Bu resimler arasında güney duvarda

38 Çalışma sırasında farklı malzeme ve tekniklerle yüzeylere işlenen ibrik tasvirli çok sayıda örnek tespit edilmiştir. Ancak çalışma çerçevesinde, özellikle kitabelerde tarih veren, farklı tarih kesitlerinde ve değişik yerleşimlerde yapılmış olan; yanı sıra ibriklerin tek başına veya farklı çiçek/meyve demetleri ve ağaç dalları taşıyarak vazo gibi tasarlanan, öte yandan zincirle sarkıtılmış biçimde kandil gibi tasvir edilen; ayrıca farklı nesnelere birlikte kompozisyon oluşturmuş örnekler seçilmiştir.

39 Bu tarihten önce de örneklerin olması muhtemeldir. Ancak çalışmamızda ilk örneklerin tespiti sorunsalı üzerine değil, daha çok ikonografi üzerine yoğunlaşmıştır. Söz konusu yapı için bkz. Mesut Dünder, "Bor Camileri", *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, Güz, 14, Yıl 26, 2009, s. 67.

40 Ersel Çağlıtütüncügil, "Eski Mordoğan (İzmir) Köyü Camii Süslemeleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs, S.25, 2012, s. 140, 145, 154.

41 Dilek Şener, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Anadolu Duvar Resimleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 79-81; Kadir Pektaş, "Denizli ve Çevresindeki Türk Dönemi Eserleri", Kadir Pektaş, "Denizli ve Çevresindeki Türk Dönemi Eserleri", *Denizli, Tanrıların Kutsadığı Vadi*, (ed. Filiz Özdem), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 206; Oktay Hatipoğlu, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İş Tezyinâtı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2007, s. 109-110.

42 Haldun Özkan, "Bayburt Dağçatı Köyü Camii ve Çeşmesi", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 31, 2013, s. 120, 123.

mihrabın yanında yazı-resim vir ibrik motifi de yer alır.⁴³

Duvar resimleri **1809-22** yılları arasına tarihlenen **Manisa/Kula, Emre Köyü Camii**⁴⁴ hariminin güney duvarında sehpa üzerinde lale, 7-8 taç yapraklı çiçekler ve yapraklardan oluşan bir demetin yerleştirildiği ibrik tasvirleri bulunur.

1838'den sonraya tarihlenen **Aydın/Kuyucak/Kayran Köyü Camii**'nin hariminin kuzey duvarında kırmızı ibrikten çıkan narçiçekleri, güller ve laleler yer alır.⁴⁵

Trabzon/Çaykara/Kabataş Köyü Merkez Cami'nin kitabelerinden **1872-1873** yılında inşa edildiği anlaşılır. Yapının hariminde mahfilin doğu ve batı duvarlarındaki panolarda içinde çiçeklerin bulunduğu vazo, kupa ve ibrikler vardır.⁴⁶

İbrik motifinin yer aldığı harimin duvarlarını dolaşan yazı şeridindeki **1876** tarihi nedeniyle **Denizli/Baklan/Boğaziçi Kasabası Eski Cami**'nin kalem işlerinin bu tarihte yapıldığı kabul edilir.⁴⁷ Caminin mahfile çıkış merdiveninin yanındaki duvarda aynı zamanda mahfil kemerlerinde, içinden fıskırarak çıkan bir çiçek demeti taşıyan ibrik motifleri görülür (**Res. 6a-b**).

Denizli/Akköy/Belenardıç (Toraman) Köyü Cami'nin iki kitabesinden tamamlanma tarihinin **1886** olduğu anlaşılır.⁴⁸ Yapının son cemaat yeri ve harim duvarlarında ibrik tasvirleri yer alır. Harimin doğu ve kuzey duvarında içinde uzun yeşil yapraklarla birlikte gül, lale, kardelen, narçiçeği, 6-7 taç yapraklı çiçek buketinin yer aldığı ibrik tasvirleri dikkat çeker.

18. yüzyılın üçüncü çeyreği/19. yüzyılın başlarına tarihlenen⁴⁹ **Denizli/Çivril/Bulgurlar Köyü Cami**'nin hariminin doğu duvarında, ortada bir ibriğin iki yanına incek şekilde yukarıdan asılarak ikiye katlanmış; olasılıkla havlu bulunur (**Res. 7a-b**).

43 Şakir Çakmak, "Denizli-Çivril Mentesh Köyü Camisi", *Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 22-25 Ekim 2014, Bildiriler*, (haz. Hacer Sibel Ünalın Özdemir, Mükerrerem Kürüm, Nurdan Akbulut), Aydın Efeler Belediyesi Kültür Yayınları, 2017, s. 171, res. 9.

44 Rüstem Bozer, "Kula-Emre Köyü'nde Resimli Bir Cami", *Türkiyemiz*, S. 53, Ekim, 1987, s. 15; Dilek Şener, *agt.*, 2011, s. 141.

45 Erbil Cömertler Aktuğ-Kadir Pektaş, "Geç Dönem Kalem İşi Süslemeli Bir Eser: Aydın Kuyucak Kayran Köyü Camii", *Medeniyet ve Sanat*, C. 2, S. 2, 2016, s. 11, 16.

46 Kasım İnce, "Kabataş Köyü Merkez Camii/ Çaykara/Trabzon", *Vakıflar Dergisi*, 28, 2004, s. 229.

47 Kadir Pektaş, *agm.*, 2011, s. 190; Şakir Çakmak, "Boğaziçi Kasabası Eski Camii (Baklan/Denizli)", 9. *Millîlerarası Türk Sanatları Kongresi*, C. I, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1995, s.534.

48 Kadir Pektaş, *agm.*, 2011, s. 212. Şakir Çakmak, "Belenardıç (Torapan) Köyü Camii", *Sanat Tarihi Dergisi*, VII, 1994, s. 26; Dilek Şener, *agt.*, 2011, s. 98.

49 Kadir Pektaş-Hediye Altındirek, "Çivril-Bulgurlar Köyü Camii Üzerine", *Eumeneia Şeyhli-Işıkli*, (ed. Bilal Söğüt), Ege Yayınları, İstanbul, 2012, s. 331.Yapı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Akın Tercanlı, *Denizli Camilerindeki Mimari Betimlemeler*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2015, s. 130-134.

Denizli/Akköy Yukarı Cami, kubbesindeki tarihe göre, 1909'da yapılmıştır.⁵⁰ Doğu, batı, güney duvarda, ayrıca kubbe içinde kaide kısmından aşağı doğru püsküller çıkan fantastik denilebilecek ibrik motifleri görülür. İbriklerin içinden fişkırcasına nar, narçiçekleri ve yapraklar çıkmaktadır. İlginç bir nokta da ibriklerin emzik kısımlarında su damlası bulunmasıdır (**Res. 8a-6b**).⁵¹

Afyonkarahisar/Dazkırı/İdris Köyü Camii, giriş kısmında bulunan iki kitabeye göre 1902 yılında inşa edilmiş; 1913 yılında sıvanması tamamlanmıştır. Harim güney duvarının doğu bölümünde, lacivert bir ibriğin içine yeşil kıvrık dallar ve stilize mavi laleler; batı duvarındaki ibriğin içine ise, karanfil ve laleler konularak, ibriğin iki yanındaki zemine stilize çiçekler yerleştirilmiştir⁵² (**Res. 9**).

İbrik tasviri içeren bir başka örnek **Muğla/Bodrum/Çömlekçi Köyü Camii**'dir. Yapının hariminde doğu duvarda mimber, mîzan terazisi, sancak ve çeşitli ağaç motifleriyle birlikte, mihrabı dıştan kuşatan yazı şeridinin bitiminde *hüsn-ü hat* ile biçimlendirilmiş ibrik motifi bulunur (**Res. 10a-b**). Süslemeler, köy halkının söylediğine göre 1950'li yılların sonunda yapılmıştır.⁵³Bu süslemeler, yakın tarihlerde hala ibrik tasvirlerinin yapıldığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Dini mimaride ahşap malzeme ile yapılmış mimari elemanlar üzerinde de ibrik motifi görülür. Yukarıda kalem işlerinden söz ettiğimiz **1813** tarihli **Denizli/Çivril Mentеш Köyü Cami**'nin hariminin güneybatısındaki ahşap desteğin üzerinde, kazıma ile bir ibrik motifi çizilmiştir⁵⁴ (**Res. 11**).

1865 tarihini veren kitabesiyle **Bayburt/Aydıntepe/Gümüşdamla Köyü Camii** vaaz kürsüsünün üzerinde de kabartma olarak ibrik ve yanında servi ağacı tasviri yer alır⁵⁵ (**Res. 12a-b**).

Dini mimaride sadece camilerde değil, **türbelerde** de karşımıza çıkan ibrik motifi, 15. yüzyıl sonu 16. yüzyılın başına tarihlendirilen **Kastamonu/Taşköprü/ Abdalhasan**

50 Kasım İnce, "Yukarı Camii/Akköy-Denizli", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, 2001, s. 65.

51 Yapıdaki diğer ibrik tasvirleri için bkz. Tuğçe Yurtsal, *Aydın ve Denizli Camilerinde Duvar Resimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, foto 414, 422, 436, 442.

52 Şeyda Algaç, "Afyonkarahisar Dazkırı-İdris Köyü Camii ve Kalemışı Bezemeleri", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, Özel Sayı 2, 2017, s. 422-423.

53 Cengiz Gürbıyık, *Bodrum Yarımadası'ndaki Türk Eserleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007, s. 133.

54 Şakir Çakmak, *agm.*, 2017, s. 171.

55 Haldun Özkan, "Bayburt/Aydıntepe Gümüşdamla Köyü Camii Vaaz Kürsüsü", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.32, Erzurum, 2014, s. 27. Doğu Karadeniz camilerinde ahşap kullanımının yaygınlığı bilinir. Bu yapıların minber aynalıklarında bitkisel ve geometrik bezemenin yanı sıra vazolara, ibriklere ve hilallere yerleştirilmiş çiçek demetlerinin sıklıkla kullanıldığı belirtilmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Yavuz, "Doğu Karadeniz Köy Camilerinde Bezeme Anlayışı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 2009, s. 309.

Köyü Abdal **Hasan Türbesi**'nin kapısının üst kısmında **taş kabartma** olarak görülür. **1829** tarihli onarım kitabesinin yanında, ortada servi ağacının bir yanında çark-ı felek, diğer yanında ibrik ve üzerinde dallar yer almıştır (**Res. 13**).⁵⁶

Tarikat yapılarının mimari süslemesinde de ibriğin yerini aldığı **Kütahya Balıklı Tekkesi**'nden anlaşılır. Kesin tarihi bilinmeyen yapının 16. yüzyıl başında var olduğu, ancak mihrabın batı duvarında dikketdörtgen çini pano içinde karşılıklı iki ibrik tasvirinin 18. yüzyıla ait olduğu anlaşılır.⁵⁷

Dini mimari süslemesi söz konusu olduğunda, burada sözünü edemediğimiz örnekleri de düşündüğümüzde, ibrik tasvirlerinin 19. yüzyılda yoğunlaştığı; daha çok Batı ve Orta Anadolu yanı sıra Karadeniz camilerinde kalem işi olarak yapıldığı dikkat çeker. Bu motif bazı örneklerde tek başına bazı örneklerde meyve kâseleri, rozet, kupa, kandil, vazo gibi nesnelarla birlikte tasvir edilmiştir. Aynı zamanda kaligrafik olarak tasarlanan örnekler de vardır.

Bu örneklerin bir kısmında dikkat çekici bir nokta ibriğin vazunun işini yapar şekilde; yani içinde meyve veya çiçek buketi taşıyarak tasarlanmış olmasıdır. Başka bir deyişle ibrik vazunun yerine geçmiş, yani dönüştürülmüştür.⁵⁸ Bu dönemin beğenisine uygun olarak tıpkı vazo veya sepet içinde görülen natüralist çiçekler, yanı sıra karanfil, gül, lale ve kır çiçeklerinden oluşan buketler, narçiçekli dallar, çam kozalakları yerleştirilmiştir. Her ikisi de su ile ilişkili bu kapların, özellikle halk ressamı tarafından naif bir tarzda boyanarak veya çizilerek, halkın ibadet ettiği yapılarda sıklıkla tasvir edildiği anlaşılır. İslam ikonografisinde cennet ve Tanrı'yı simgeleyen bu çiçek ve meyvelerin⁵⁹ ibriğin

56 Esra Yıldız, "Taşköprü Abdalhasan Köyü ve Türk Devri Mimari Eserleri", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Ekim, C. 13, No. 2, 2005, s. 592.

57 Emine Müderrisoğlu Altıntaş, "Balıklı Tekkesinin Ön Araştırması", *X. Vakıf Haftası Kitabı, Yılmaz Önge Restorasyon Semineri*, (haz. İbrahim Ateş-Sadi Bayram-Mehmet Narince), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1993, s. 315-316.

58 Gerard A. Paquin'in görüşüne burada dikkat çekmek yerinde olacaktır. Yazar, özellikle panolar halinde tasarlanan İznik çinilerindeki tek kulpu vazoların, emzik kısımlarının yok edilerek ibrikle özdeşleştirildiğini belirtir. Geniş bilgi için bkz. Gerard A. Paquin, "19. Yüzyıl Ortadoğu Dokumalarında Günlük Yaşamın İkonografisi", (çev. Nuray Ayhan Yılmaz), *Anadolu Sanat, Anadolu Üniversitesi*, S. 7, 1997, s. 166.

59 Çiçek ve meyvelerin bu anlamları için bkz. Aziz Doğanay, "XVI. Yüzyıl İznik Çinilerinde Meyve Tasvirleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 24/1, 2003, s. 51; Elizabeth S. Ettinghausen, "Paradisiac Symbolism in Ottoman Decoration", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi* 1991, C. II, Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, Ankara, 1995, s. 103-115; Gönül Cantay, "Türk Süsleme Sanatında Meyve", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 3/5, Fall, 2008, s. 32-64; Mürrüvet Harman, "Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammedîye'sinde Yer Alan Cennet ve Cehennem Tasvirleri", *Mukaddime*, 5, 1, 2014, s. 90; Nurhan Atasoy, *Hasbahçe Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, Aygaz, İstanbul, 2002, s. 215-216; Selim Hakan Akıncı, *Türk Çini Sanatında Çiçekli Vazo Tasvirli Panolar*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2009, s. 96, 111-112, 119, 132; Tarkan Okçuoğlu, *18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000, s. 35; R. Eser Gültekin, "Türklerde Bereket Sembolü Olarak Kullanılan Meyve Motifleri ve Mimaride Değerlendirilmesi", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/5, Fall, 2008, s. 9-31.

içinden çıkararak veya yanına ya da çevresine yerleştirilerek ibadet yapılarında yer alması, ibrik motifinin kutsiyetine ve anlam zenginliğine işaret eder.

Muğla/Bodrum Çömleği Köyü Cami'nde mimber, mizan terazisi, sancak ve çeşitli ağaç motifleri ile ibriğin tasvir edildiği örnek, ikonografisi bakımından ayrıca dikkat çeker. Ahirette mükelleflerin sorguya çekilerek ceza veya mükafatı gerektiren hallerinin değerlendirilmesi şeklinde tanımlanan mîzan,⁶⁰ ilgili tasvirlerde tartı biçiminde tasvir edilir. Osmanlı kitap ve duvar resimlerinde özellikle cennet-cehennem tasvirlerinde, burada da görüldüğü gibi mîzanın, kürsü veya mimber, sancak gibi nesnelere birlikte izleyicilerine mahşer gününü ve son yargıyı hatırlatmaya yönelik olarak yapıldığı düşünülebilir.⁶¹ İbriğin de bu semboller arasında yer alması, abdestin önemine dikkat çekerken mahşerde abdest alan Müslümanların yüzleri, el ve ayaklarının parlak olması durumunda çağrılacaklarını ifade eden hadislerle de bir gönderme olabileceğini aklı getirir.⁶²

Türbelerde ise, daha çok mezar taşları ve çeşmelerde karşılaştığımız servi ağacı, öte yandan İslam sanatlarında pek çok yüzeyde yaygın bir motif olarak çark-ı felekle birlikte ibriğin de yer alması; yapının kullanım amacıyla da örtüşen doğum, ölüm, evrenin ve kaderin sürekliliği, ahiret, Tanrıya ulaşma, göğe yükselme, iki dünya arasındaki geçiş gibi anlamlara karşılık gelmek üzere kullanıldığını düşündürür.⁶³

Sivil mimari örneklerinden özellikle **konaklarda** iç mekânda kalem işi, cephelerde taş üzerine kabartma olarak ibrik tasvirleri görülür. Kalem işi örneklerden biri **Kocaeli/Dilovası Demirciler Köyü Konağı'**ndadır. Konağın başodasındaki süslemelerin,

60 Süleyman Toprak, "Mîzan", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, 2005, s. 211.

61 Bu konu Mürüvet Harman tarafından etraflıca incelenmiş ve yayınlanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Mürüvet Harman, "Geç Devir Osmanlı Resim Sanatında Cennet İmgesi: Duvar ve Kitaplarda Yer Alan Şematize Cennet Tasvirleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 39, Ağustos 2015, s. 361.

62 Bkz. dipnot 16.

63 Çark-ı felek motifinin kullanımı ve ikonografisi için bkz. Nermin Şaman Doğan, "Oklu Çakır/Oklu Çark/ Gök Çığırsı: Selçuklu Süslemesinde Bir Motif", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Konya: Bildiriler I*, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Konya, 2001, s. 243-249, 617- 624; Nermin Şaman, "Konya Sadreddin Konevi Camii, Mihrap Süslemesi", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnâl'a Armağan*, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 1993, s. 445; Ahmet Çaycı, "Zaman ve Sanat Bağlamında Çarkifelek Motifi", *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu 08-11 Ekim 2015*, C. II, (ed. Bilal Kuşpınar), Bilir Matbaacılık Kağıt Ürünleri ve Kırtasiye Malzemeleri San. Tic. Ltd. Şti., İstanbul, 2016, s. 299-305; Bilfer Torunoğlu, *Türk Kültüründe Çark-ı Felek Motifi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2016, s. 86, 127, 132, 140, 155-156, 161, 169, 171, 176, 187-188, 192, 198, 210; Yusuf Çetin, "Türk-İslam Bezeme Sanatında Gamalı Haç (Svastika) ile Çarkifelek Motiflerinin Köken ve İkonografik Anlamları Üzerine Bir Değerlendirme", *Social Sciences Studies Journal*, Vol. 3, Issue 8, 2017, pp. 353-365. Servi ikonografisiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Ayla Ersoy, "Eyüp'teki Mezar Taşlarında Servi Ağacı Kültü", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu V, Tebliğler, 11-13 Mayıs, 2001*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 90-95; Cevdet Çulpan, *Serviler I-II. Antik Devirlerden Zamanımıza Kadar İlahiyat, Edebiyat, Tıp ve Sanat Tarihlerinde*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1961; Canan Cimilli, "Osmanlı'da Servi Motifinin İnançla Bağlantısı", *Sanat ve İnanç/2 Rıfki Melül Meriç Anısına*, (haz. Banu Mahir-Halenur Katipoğlu), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2004, s. 225-236.

kitabesine göre 1825-26 tarihli olduğu kabul edilir.⁶⁴ Başodada nişin iki yanında üst üste üç küçük niş içerisinde, biblo görünümü veren birer ibrik tasvir edilmiştir (**Res. 14**).

İzmir/Ödemiş/**Birgi Çakırağa Konağı**'nın, inşa tarihi konusunda farklı görüşler olmakla birlikte 1837 senesinde vefat eden Şerif Ali Ağa tarafından inşa ettirildiği kabul edilebilir.⁶⁵ Konağın güney eyvanında, üst kat pencere açıklıkları arasındaki panolarda, vazolar ve sepetler arasında ibrik tasvirleri bulunmaktadır.

Tokat'da ise **Maaz** Gürkan Evi olarak da bilinen ve 19. yüzyıla tarihlenen⁶⁶ **Yağcıoğlu Konağı**'nın başodasında gül, lale ve çiçeklerden oluşan demetler ibrikler içine yerleştirilmiştir.

Diğer bir örneğimiz **Kocaeli/DerinceTahtalı Köyü, Beş Divanlı Rıza Bey Konağı**'nın, kitabesinden 1892-93 yılında inşa ettirildiği öğrenilir.⁶⁷ Konağın odalarından birinde dikdörtgen pano içinde, iki yana çekilmiş perdenin ayrılma yerinden aşağıya doğru bir kandil sarkmakta; kandilin altında leğeniyle birlikte bir ibrik ve iki yanda şamdanlar içinde yanan mumlar yer almaktadır.

Safranbolu'da bir grup evin cephesinde de ibrik tasvirleri yer alır. Bunlardan biri 1894 tarihli **Hacı İsmail Avcı Evi**'ndedir. Evin saçak altında, gövdesinde "Maşaallah" yazan kalem işi bir ibrik dikkat çeker ⁶⁸ (**Res. 15**).

İnşa tarihi bilinmeyen ancak 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarına tarihlendirilebilecek **Gaziantep'teki** "L Tipi Ev" olarak isimlendirilen **bir konutta**, kandille birlikte tasarlanmış içinden çiçekli dalların çıktığı; ayrıca bir vazunun iki yanında, sehpa üzerinde ibriklerin yer aldığı panolar bulunmaktadır.⁶⁹

Konaklarda, ahşap malzeme ile yapılmış tasvirler söz konusu olduğunda 1865 tarihli kitabesiyle **Denizli/Merkezefendi Hacı Hızır Salih Efendi Evi** ilginç bir örnektir.⁷⁰Başodanın güney duvarında yer alan gömme dolabın her iki kapak yüzeyinde

64 Esra Çelik-İnci Kuyulu Ersoy, "Kocaeli Yapılarında Bulunan Resimli Bezemelerden Örnekler", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (ed. Haluk Selvi-M. Bilal Çelik), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayını, Kocaeli, 2015, s. 1652.

65 Dilek Şener, *agt*, 2011, s.184; İnci Kuyulu, "Çakırağa Konağı", *Birgi Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları* (ed. R. Hüseyin Ünal), TC. Kültür Bakanlığı, Yayınları, Ankara, 2001, s. 152.

66 Halit Çal, *Tokat Evleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 7.

67 Esra Çelik-İnci Kuyulu Ersoy, *agm.*, 2015, s. 1654.

68 Diğer örnekler arasında tarihi kesin bilinmeyen, ancak 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarına tarihlenen bir grup konut daha bulunmaktadır. Karaali Mahallesi, 6 kapı numaralı evin saçak altında, yanı sıra Akçasu Mahallesi Ulukavak Sokak 14 kapı numaralı evin üçgen alınlığında ibrik motifleri dikkat çeker. Ayrıca son örnekte evin duvarına asılmak üzere beyaz kağıt üzerine gövdesinde "Maşaallah" yazan bir ibrik motifi çizilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Durmuş Gür-A. Nazlı Soykan, "Anadolu Kültüründe Nazar ve Nazarlıklar: Safranbolu Örneği", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Vol. 2, No. 3, September, 2013, s. 125.

69 Geniş bilgi için bkz. Dilek Şener, *agt*, 2011, s. 380-381.

70 Erbil Cömertler Aktuğ- Kadir Pektaş, "Ahşap Süslemeli Bir Ev: Denizli Merkezefendi Hacı Hızır Salih Efendi Evi", *Kalemîşi*, C. 5, S. 9, 2017, s. 13-31.

içinden rumi, palmet ve kıvrık dallar çıkan ibrik motifi yer almıştır (**Res. 16a-b**).

Yine **konaklarda** bu kez **taş süslemede** kabartma olarak karşılaşılan bir örnek **Erzurum Köseadağ Mahallesi**'ndedir. **Evin** kapı üzerinde **1906- 1907** tarihini veren dikdörtgen biçimli kitabesinin içinde, tarihin üst kısmında, gövdesine **sülüs yazı ile "Allah" ibaresi yazan taş kabartma ibrik tasviri** işlenmiştir⁷¹ (**Res. 17**).

Özellikle konutlarda yapının sokağa bakan cephelerinde veya çıkmaların alınlıklarındaki tasvirler, ibrik motifinin nazarlık olarak kullanıldığını düşündürür.⁷² Safranbolu ve Erzurum **örneklerinde olduğu gibi** ibriğin gövdesi üzerinde nazardan sakınma anlamında "Maşaallah" ibaresinin bulunması da bu görüşü destekler. Öte yandan içinden çiçek ve meyvelerin çıktığı ibrik örneklerinin, bulunduğu evlere bolluk ve bereket, getirmek ya da arttırmak amacıyla yapıldığı düşünülebilir.

Özellikle su ile ilişkilendirilen ibrik motifinin köprü, hamam, çeşme, şadırvan, gibi **su yapılarında** görülmesi anlamlıdır. İbrik sadece bir tasvir olarak işlenmemiş, aynı zamanda kitabelerde de kullanılmıştır. Bu örneklerden biri Kâğıthane'de Sa' dâbâd Köşkü içinde 1722 yılında Sultan III. Ahmed tarafından yaptırılan **III. Ahmed Çeşmesi**'dir. Çeşmenin üzerindeki Şair Seyyid Vehbi'ye ait (ö. 1736) kitabede "...*Lülesi ibrik-i şerbettir suyu katr-ı nebât*"⁷³ şeklinde geçen ifade dikkate değerdir.

Köprülerde karşılaşılan bir örnek Anadolu'nun ilk Türk köprülerinden biri olan 13. yüzyıl sonu veya 14. yüzyıl başında yapılmış **Erzurum/Pasinler** yakınında Çoban Köprüsü'dür. Köprüde 1872 tarihini veren bir kitabesinin yer alması köprünün onarım geçirdiğini gösterir. Köprünün korkuluk levhalarında ibrik motifinin bulunduğu, bazı taşçı işaretleri tespit edilmiştir. Bu işaretlerin köprünün ilk yapımına mı ait olduğu ya da onarım sırasında mı eklendiğine dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak her iki durumda da bu ibriğin taşçı işaretleri arasında olması ilginç bir veridir.⁷⁴

Kitabesi bulunmayan **Merzifon Belediye Hamamı**'nın 1893 yılında yaptırıldığı kabul edilir. Yapının kuzey eyvanının, kuzey duvarındaki kurnasında bir ibrik kabartması yer alır.⁷⁵

Şadırvanlarda **kalem işinin** yanında **taş veya mermer kabartma** ile yapılan bazı örneklerle de rastlanmıştır. Bunlardan biri 1576 yılında inşa edilen, ancak sonraki bir

71 Sahure Çınar, "Cephe Bezemeleri ile Öne Çıkan Bir Grup Erzurum Evi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 22, Yaz, 2012, s. 372.

72 Ahmet Nedim Serinsu-Hüseyin İ. Taşkıran, "Osmanlı Mimarisinde Kültürel İfadelerin Görsel Kullanımı", *Dini Araştırmalar*, Ocak-Nisan, C. 2, S. 6, 2000, s. 233.

73 Fazilet Koçyiğit, *Lale Devri İstanbul Çeşmeleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2013, s. 74, 76.

74 Semavi Eyice "Çoban Köprüsü", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, 1993, s. 351.

75 Murat Çerkez, *Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005, s. 401, 405.

dönemde yenilenen **Iğın Lala Mustafa Paşa Şadırvanı**'dır.⁷⁶ Şadırvanın onikigen su haznesinin dikdörtgen yüzeylerinden birinde, içinden natüralist çiçeklerin dağıldığı çifte ibrik tasviri bulunur.

Çeşmeler üzerinde de **taş veya mermer kabartma** ile yapılmış bu motifin yaygın olarak kullanıldığı anlaşılır. 18. yüzyıla tarihlenen **Edirne, Buçuktepe** mevkiinde şehir mezarlığı kapısı yanındaki çeşmenin üzerinde vazoya işlevine dönüşen ibriğin içinden zeren, karanfil ve lâle buketi çıkmaktadır⁷⁷ (**Res. 18**).

Kitabesine göre 1790 yılında Turşan Hacı Ali adına yapılan **Afyon, Büyük Olucak Çeşmesi**'nin⁷⁸ ayna taşında kabartma olarak bir ibrik, iki yanında harap durumdaki bitkisel motiflerle tasvir edilmiştir.

Manisa, Taşçılar Mescidi Çeşmesi kitabesine göre 1800 yılında inşa ettirilmiştir. Çeşmenin kemer köşeliklerine bir maşrapa ile kapağı açık bırakılmış ibrik kabartması yapılmıştır⁷⁹ (**Res. 19a-b**).

Su yapılarında **kalem işi** olarak, karşımıza çıkan bir örnek, **Amasya Sultan II. Bayezid Camisi Şadırvanı**'dır. Resimleri Zileli Emin Usta tarafından yapılan şadırvanda, restorasyon çalışmaları sırasında 1872 tarihi tespit edilmiştir.⁸⁰ Şadırvanın iç yüzeyinde iki yerde kent ve mimari tasvirlerin arasında, içinden natüralist çiçeklerin çıktığı ibrikler yer alır (**Res. 20a-b**).

Yine bu çevrede Zileli Emin Usta'nın çalıştığı bilinen **Amasya, Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii Şadırvanı** 1875 yılında yapılmıştır.⁸¹ Şadırvanın kubbe eteğini dolaşan şeritte Horasan Camii olarak adlandırılan yapının solunda, leğenli ibrikten çıkan bir çiçek demeti yer alır.⁸²

76 Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Lala Mustafa Paşa Külliyesi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, 2003, s. 75-76.

77 Süheyl Ünver, "Edirne'de Mimari Eserlerimizdeki Tabii Çiçek Süslemeleri Hakkında", *Vakıflar Dergisi*, V, 1962, s. 17.

78 Gülay Karasu, *Afyon Çeşmeleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 91.

79 Hasan Uçar, *Manisa Çeşmeleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009, s. 97-98.

80 Ayşe Nermin Uz Taşkesen, "Amasya II. Beyazıt Camisi Şadırvanı Duvar Resimlerinin Restorasyonu ve İkonografik Çözümlemesi", *Vakıflar Dergisi*, Haziran, S. 3, 2011, s. 179. Günsel Renda daha evvel şadırvanın resimlerinin, Zileli Emin Usta tarafından 1875'te yapılan Merzifon Kara Mustafa Paşa şadırvanı ile benzer özellikler göstermesinden dolayı, bu tarihi uygun görmüştür. Geniş bilgi için bkz. Günsel Renda, "Amasya II. Beyazıt Külliyesindeki Muvakkithane", *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. VI, 1976, s. 190-191.

81 Günsel Renda, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 160; Rüşçan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1976, s. 68.

82 Baha Tanman şadırvanın resimlerinin ikonografisini ayrıntılı bir şekilde tartıştığı makalesinde bu kompozisyonunda "Tabiat Kaynaklı Öğeler" adı altında bahsetmiştir. "Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii Şadırvanının Kubbesinde Zileli Emin'in Yarattığı "Osmanlı Dünyası" ve Bu Dünyaya Yansıyan Kişiliği", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner Inal'a Armağan*, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Ankara, 1993, s.

İbrik motifinin köprü, hamam, çeşme, şadırvan gibi doğrudan su ile ilgili yapılarda tasvir edilmesi anlamlıdır. Bu şekilde ibadetten evvel abdest almayı çağrıştıran bu motifin, suyun kutsallığını da içeren bedensel temizliği, ruhsal arınmayı ifade ettiği düşünülebilir.

İbrik tasvirinin yaygın kullanım alanlarından biri de **mezar taşlarıdır**. Genellikle taş veya mermer yüzeylere yapılan ibrik tasviri, mezar taşlarının kitabelerinde de kullanılmıştır. **Isparta Karaağaç Mahallesi Mezarlığı**'ndaki genç yaşta ölen Hacı Numan Bey'e ait 1840 tarihli baş şahidesinde "...*Valiledem ibrik-i gülden sakınurken beni...*"⁸³ ifadesi, farklı şehirlerdeki mezar taşlarında görsel bir anlatıma bürünmüştür.

17. yüzyıl başı veya ortasına tarihlenen İstanbul Piyale Paşa Türbesi'nde yer alan ve Lahit 13 olarak adlandırılan mermer lahdin yüzeyinde,⁸⁴ **mermer kabartma** olarak bir rozetin iki yanına, karşılıklı yerleştirilmiş iki ibriğin içinden gül, karanfil, çiçek ve yapraklardan oluşan bir buket çıkmaktadır. İbriklerin gövdesi üzerine palmetler işlenmiştir (**Res. 21**).

Erzincan/Kemah Beyler (Sağiroğlu) Mezarlığı'nda bir grup lahdin üzerinde de ibrik motifine rastlanır. Sağırzade İbrahim Bey bin Hüseyin Bey'e ait **1842** tarihli lahdin aynalığında, iki yanda çark-ı felek motiflerinin arasında ibrik tasviri bulunur.⁸⁵ 18. yüzyıl ve sonrasına ait **Erzincan ve Kayseri** çevresindeki köy mezarlarında, lahit biçimli mezarların yüzeylerinde leğen, demlik, bardak, cezve, fincan, kahve kavurgası, kuş, rozet gibi nesne ve figürler arasında ibrik de tasvir edilmiştir (**Res. 22-23**).⁸⁶

İbrik motifi, **Erzincan/ Otlukbeli Ağamçağam Köyü**'nün mezarlığında,⁸⁷ **Sivas** çevresindeki bazı mezarlıklarda,⁸⁸ **Ağrı Soslitaş Köyü** mezarlığında isimsiz bir mezar şahidesinde tek başına,⁸⁹ **Kahramanmaraş Keklikoluk Köyü Mezarlığı**'ndaki bir sahide üzerinde leğeniyle birlikte,⁹⁰ **Adana Asri Mezarlığı**'nda havuz tasviri ile birlikte

504-505.

83 Bahattin Yaman, "Isparta-Karaağaç Mezarlığı'ndaki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 18, 2007, s. 76.

84 Yıldız Demirel, "İstanbul'da Piyale Paşa Türbesi ve Lahitleri Üzerine Bir Araştırma", *Vakıflar Dergisi*, 13, 1981, s. 397.

85 Bu ve mezarlık alanında ibrik motifli diğer örnekler hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Ali Bayhan, "Kemah Beyler (Sağiroğlu) Mezarlığı ve Mezar Taşları", *Erzincan Üniversitesi Uluslararası Erzincan Sempozyumu 28 Eylül - 1 Ekim 2016 Erzincan, Bildiriler*, C. 2, (ed. Hüseyin Akın), Erzincan, 2016, s. 19, 21.

86 Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s. 12-13; Halit Çal, "Türklerde Mezar Taşları", *Aile Yazıları/8*, Aralık, 2015, s. 319.

87 İbrahim Üngör-Oktay Özgül, "Otlukbeli'nde Tarihî ve Arkeolojik Araştırmalar", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.17, Bahar, 2016, s. 272.

88 Turgay Yazar, "2009 Yılı Sivas İli Yüzey Araştırması", 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 24-28 Mayıs 2010, İstanbul, (haz. A. Naci Toy-Candaş Keskin), Ankara, 2011, s. 22.

89 Yusuf Çetin, "Ağrı Mezar Taşlarında Form ve Bezeme Unsurları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 40, Kış, 2015, s. 95.

90 Cavit Polat, "Kahramanmaraş Keklikoluk Köyü Mezar Taşlarının Şekil ve Süsleme Bakımından Değerlendirilmesi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 5, S. 61, Aralık, 2017, s. 534.

görülür.⁹¹ **Kars ve çevresinde** de yaygın olduğu anlaşılan bu motif, 1919 tarihiyle geç bir örnekte, **Arpaçay/Gülyüzü (Pekreşen) Köyü**'nde Ahmed oğlu Umud'a ait ayakucu şahidesinde seccade, kubbeli ibadethane (mescit?) ve askerken şehit olanların mezar taşlarında kullanılan ay-yıldız motifiyle karşımıza çıkar.⁹²

Günümüzde halen çiçeklerin sulanması için mezarlara bırakılan ibriğin, mezar taşlarında sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Pehle taşlarında, yanı sıra ayak şahidelerinde tek başına veya içine çiçek buketlerinin yerleştirildiği vazo ya da havuz, kuş, çark-ı felek, leğen, demlik, bardak, cezve, fincan, kahve kavurgası, seccade, mescit (?) gibi nesnelere birlikte ibrik tasvirleri dikkat çeker. Bu çevrelerde halen süregelen cenaze evinde kahve içme geleneğinde⁹³ kullanılan eşyalar arasında ibriğin de bu ritüeli tamamlayan bir parça olarak tasvir edildiği anlaşılır. Öte yandan havuzla birlikte tasarlanması suyun kutsallığına; seccade ile bir arada tasvir edilişi namaz ibadetinden önce abdest alınmasına bir gönderme olabileceği gibi, ölen kişinin ibadetine düşkün biri olarak hatırlanması amacıyla da yapıldığını düşündürür.

Özellikle Kayseri ve çevresinde kuş figürüyle tasvir edilen ibrik motifi, ilginç bir bileşim oluşturur. Çeşitli hayvanlarla insan arasındaki ilişkinin kuvvetli bağlarla bağlandığı bir yaşam ortamında, Orta Asya Türk kültüründe kuş figürünün anlamlı yeri bu noktada akla gelir. 731 yılında ölen Kül Tegin ve 734 yılında ölen Bilge Kaan'ın mezar yazıtlarının cephelerinde ölüm "uçup gitmekle" ifade edilmiştir.⁹⁴ Bu durum ölen kişinin ruhunun kuş ile özdeşleştirildiğini düşündürmüştür.⁹⁵ Kuş figürü İslamiyet'ten sonra da kesintisiz olarak farklı yapı ve yüzeylerde geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Konu kapsamında mezar taşlarına bakıldığında kuş figürlerinin anlam kaybına uğramadan ölünün ruhunu temsil etmek üzere yer aldığı görülür.⁹⁶ Bu çerçevede kuş figürü ile birlikte

91 Bu mezarlıkta tarihleri ve sahibi bilinmeyen ibrik tasvirli iki örnek daha tespit edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Serap Özkan, *Geç Dönem Osmanlı Adana Mezar Taşları (18-20. Yüzyıl)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007, s. 82-83, 101.

92 Ali Murat Aktemur, "Çıldır Çevresinden Soyut İnsan Heykeli Biçimli Mezar Taşları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 3, 2012, s. 139-140. Bu bölgedeki diğer örnekler için bkz. Timur Sili, "Taşların Dili", *Bilig*, 2, Yaz, 1996, s. 224, 226. Sili, bu bölgede yaptığı çalışmalar sırasında İğdir/Hakmehtmet Köyü sakinlerinden, Meşhedi Abbas Ud ile görüşmüş ve kendisinden ibrik motifinin mezar taşlarında kullanılması hakkında bazı bilgiler almıştır. Buna göre ibrik bu çevrelerde cömert insanlara mahsus bir mezar taşı motifidir. Mezar taşlarındaki ibrik kabartması defnedilen şahsın, halim selim bir insan olduğunu, hayatı boyunca toplum için çalıştığını ve geride ölmez eserler bıraktığını ifade ederken, fedakar insanların hatırasının halk nezdinde, daima yaşatıldığının göstergesidir.

93 Bu gelenekle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Beyhan Karamağaralı, *age.*, 1992, s. 12-13; Sedat Veyis Ömek, *age.*, 1971, s. 84, 86; Ezgi Bolçay, "Erzurum'da Cenaze Gelenekleri", *Türkbilig*, 28, 2014, s. 115, 117.

94 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Hisar, 2003, s. 16-17, 22, 25, 27.

95 Kuş figürünün Orta Asya ve İslam dünyasındaki sembolik anlamları ve sanat eserlerinde kullanımına yönelik zengin bir literatür oluşmuştur. Bu konuda temel kaynaklar için bkz. Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Dini*, (çev. Aykut Kazancıgil), İşaret Yayınları, İstanbul, 1994, s. 131, 214. Aynı yazar, kitabında kuşun yeniden doğacak ruhlara da karşılık geldiğini ifade eder. s. 144; Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 174. Özellikle mezar taşları çerçevesinde bu konu Halit Çal tarafından etraflıca ele alınmıştır. Geniş bilgi için bkz. Halit Çal, "Erzincan Çayırılı İlçesi Mezarlarında Kuş Motifi", *Millî Folklor*, Yıl 23, S. 89, 2011, s. 232-238.

96 Geniş bilgi için bkz. Gönül Öney, "Anadolu'da Selçuk Geleneğinde Kuşlu, Çift Başlı Kartallı, Şahinli ve

ibriğin de birlikte tasarlanması anlam ortaklığına işaret eder.

Başkent İstanbul'da mezar taşlarında sınırlı bir kullanımı olmakla birlikte, İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoğun şekilde ve geniş bir yayılım içinde görülen, tek veya diğer nesnelere birlikte tasarlanmış ibrik motifinin halk kültüründe ölüme, ahirete, imanlı oluşa ilişkin anlamı görselleşmiştir. Aynı zamanda bu motif temeldeki temizlik anlamını⁹⁷ koruyarak ölen kişinin abdestli-namazlı biri olduğunu⁹⁸ da göstermektedir.

Seramik kapların yüzeyinde de karşılaştığımız ibrik motiflerinden biri **1585** civarına tarihlenen İznik üretimi bir tabağın merkezinde, bahar dallı çiçeklerle kuşatılarak tek başına tasvir edilmiş örnektir (**Res. 24**).⁹⁹

Özellikle 18. yüzyıl Kütahya seramiklerinde ibrik motifinin sevilerek kullanıldığı görülür. Öyle ki bu motifin matara, ibrik gibi su ile doğrudan ilişkili eşyaların bezemesinde karşımıza çıkması ilgi çekici bir o kadar da doğaldır¹⁰⁰ (**Res. 25- Res. 26**).

Maden eserler de ibrik motifinin görüldüğü alanlardan biridir. Elazığ Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ndeki bakır bir tepsinin¹⁰¹ kenarlarında dört ibrik motifi, servi, rozet ve sahibinin adının geçtiği Ermenice yazı içeren kartuşlarla dönüşümlü olarak; tepsiyi dolaşır şekilde yerleştirilmiştir (**Res. 27**).

İbrik motifinin günümüzde en yoğun görüldüğü alanlardan biri **kilim, halı, seccade veya halı-seccadeler**dir. İlk örnekler dokumaları ile ünlü Manisa-Gördes'ten gelmektedir. **17. yüzyıl** çift mihraplı, Göbekli Gördes halılarının zemininde, kenarlarını çiçekler çevreleyen küçük bir göbeğin çevresi ibrik motifleriyle bezenmiştir.¹⁰²

Manisa Kula'da 18. yüzyıl başlarına tarihlenen bir halının merkezinde yer alan mihrap tasvirinin tepeliğinden aşağıya, içine hayat ağacı motifinin yerleştirildiği bir ibrik

Arslanlı Mezar Taşları", *Vakıflar Dergisi*, S. XI, 1989, s. 290.

97 Ahmet Ali Bayhan, *agm.*, 2016, s. 19.

98 Ali Murat Aktemur, "Posof Çevresindeki Mezarlıklar ve Mezar Taşları", *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number 64, Winter III, 2017, s. 239; Yusuf Çetin, *agm.*, 2015, s. 95.

99 Nurhan Atasoy-Julian Raby, *Iznik: The Pottery of Ottoman Turkey*, (ed. Yanni Petsopoulos), Alexandra Press, London, 1994, res. 741.

100 Bu örnekler için bkz. Garo Kürkman, *Toprak Ateş Sır: Tarihsel Gelişimi Atölyeleri ve Ustalarıyla Kütahya Çini ve Seramikleri*, Suna ve İnan Kırac Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 218-219, 234; Levent Kum, *Kütahya Seramiklerinde Kompozisyon, (19. yüzyılın İkinci Yarısı 20. Yüzyılın İlk Yarısı)*, Mimar Sinan Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000, s. 90-91.

101 Müze env. no. 23-9. Geniş bilgi için bkz. Sahure Yariş, "Elazığ Arkeoloji ve Etnografya Müzesi Deposunda Bulunan Bir Grup Tepsi", *Resscongress Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu, 3-5 Kasım 2017*, (ed. Ali Yakıcı), Ankara, 2018, s. 32-47. Tepside tarih bulunmamaktadır ve çalışmada esere bir tarih önerilmemiştir.

102 Nebi Bozkurt, "Halı", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, 1997, s. 259. Gördes'te dokunmuş diğer ibrik motifli saf seccade için bkz. Ülkü Bilgin, "Saf Seccadeler", *Sanat Kültür Bakanlığı Dergisi*, S. 6, 1977, s. 55.

sarmaktadır.¹⁰³ Yine aynı tarihlere 18. yüzyıla tarihlenen **Konya Ladik** halılarından birinde de¹⁰⁴ mihrap nişi içinde ters yönde üç küçük ibrik motifli dikkat çeker.

Aynı çevrede ibrik tasvirli seccadelerden biri Afyonkarahisar **Dazkırı**'da dokunmuş ve **19. yüzyıla** tarihlenen örnektir (**Res. 28**).¹⁰⁵ Ana motifin mihrap olduğu seccadenin, mihrap nişinin orta kısmından ve nişin iki yanından aşağıya kandil gibi sarkan ibrik motifleri, baş aşağı yerleştirilmiştir.

20. yüzyıla tarihlenen Niğde'de dokunmuş bir halının dört köşesinde karşılıklı ibrik motifleri yer alır¹⁰⁶ (**Res. 29**).

İbrik tasviri içeren dokumalar çok sayıda tespit edilmiştir. Anadolu'da farklı çevrelerden birkaç örnek daha vermek gerekirse, **Antalya** Kaleiçi, Serik, Manavgat, Akseki çevresindeki seccadelerde,¹⁰⁷ 18. yüzyıldan itibaren **Kırşehir** mihraplı halılarında,¹⁰⁸ **Ardahan** ve çevresindeki düz dokumalarda,¹⁰⁹ 19.-20. yüzyıl **Sivas** kilim ve seccadelerinde,¹¹⁰ 18. yüzyıl **Konya Ladik** halılarında,¹¹¹ 20. yüzyıl Kayseri halı-seccadelerinde,¹¹² Bünyan seccadelerinde,¹¹³ ayrıca geleneksel sanatlarımızdan keçelerde de bu motife rastlanır.¹¹⁴

103 Suzan Bayraktaroglu, "Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Halı-Kilim Tesbit ve Tescil Çalışmaları", *Vakıf Haftası Dergisi*, 8, 1991, s. 195.

104 İstanbul Vakıf Eserleri Müzesi, Env. no. 31-E56. Geniş bilgi için bkz. Çiğdem Karaçay, "Lâdik Seccade Halılarında Mihrap Özelliklerinin İncelenmesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 55, Ocak, 2018, s. 111.

105 Deniz Kanberoğlu- M. Murat Bozcu, *Türk ve İslam Eserleri Müzesi Koleksiyonu'ndan 15.-17. Yüzyıl Osmanlı Halıları*, Türk ve İslam Eserleri Müzesi Müdürlüğü, Ömür Matbaacılık, İstanbul, 2017, s. 115. Müzede sergilenen ibrik motifli 19. yüzyıl Orta Anadolu örneği için bkz. s. 130-131; 19. yüzyıl Mucur örneği için bkz. s. 132-133. Yine Mucur'da dokunmuş bir seccadenin üzerinde ibrik tasviri ile 1845 tarihini vermesi bakımından önemli bir örnek için bkz. Suzan Bayraktaroglu, *agm.*, 1991, s. 195.

106 Gülseren Kervan-Lütfi Önel, *Konya Müzesi Halı Kataloğu I*, Konya Müze Müdürlüğü, Konya, 2012, s. 163.

107 Geniş bilgi için bkz. Mehmet Ali Eroğlu, "Antalya ve Civarı "Cicim Seccadeleri" (Namazlağ)" *Akdeniz Sanat Dergisi*, C. 6, S. 12, 2013, s. 263

108 Bekir Deniz, "Kırşehir Halıları", *Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, S. III, 1984, s. 29, s. 25-81; Jovita Sakalauskaite Kurnaz, *Anadolu'da Seccadenin Sosyolojik Değişim Süreci, Tasarım ve İşlev İlişkisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, İzmir, 2014, s. 86.

109 Mevlüt Kaplanoğlu, *Ardahan Yöresi Düz Dokumaları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2010, s. 56, 78, 118.

110 Naile Rengin Oyman, "Geleneksel Anadolu Dokumalarında Muska-Nazarlık Motifinin Kullanımı", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 4, S. 25, Mart 2016, s. 55-56; Mustafa Yıldırım-Mensure Dumluca, "Tokat Mevlevihanesi'nde Bulunan Sivas Yöresi Halı Seccadeleri", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 9, Nisan, 2017, s. 158, 163, 167.

111 Çiğdem Karaçay, *agm.*, 2018, s. 111-114, 116; Hatice Feriha Akpınarlı- Hande Ayşegül Özdemir, "Konya Ladik Halılarındaki Motiflerin İncelenmesi", *İdil*, C. 5, S. 23, 2016, s. 968, 978.

112 Gülseren Kervan-Lütfi Önel, *age.*, 2012, s. 204.

113 Aslı Seyhan, *Bünyan Halıcılığı*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 49, 53-54, 57.

114 Keçelerde en çok kullanılan motifler arasında ibrik de yer almaktadır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Deniz Çeliker, "Geçmişten Günümüze Türklerde Keçecilik ve Keçe Yapımında Yeni Teknikler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi ART-E*, C. 4, S. 8, 2011, s. 13.

Namaza başlamadan önce abdest alınması gerekliliği tüm Müslümanlar tarafından bilinir. Günde beş defa namazını kılan kişinin veya başka ibadetler için de almak zorunda olduğu abdestle ilişkili olarak, günlük hayatta en fazla kullandığı eşyalardan biri ibriktir. Dolayısıyla ibriğin namaz ibadetini gerçekleştirdikleri seccadelerde yer alması olağandır. İbriğin seccadelerde abdest almayı çağrıştırmaya dışında aynı zamanda *el-mâide* sûresi (5/6) üzerinden Kuran'a bir gönderme yaptığı düşünülür.¹¹⁵ İslamiyet'in kabulünden sonra ibriğin abdest almak için daha önem taşımaya başladığı, halı ve seccadelerde temizliği ve arınmayı temsil eden bir sembole dönüştüğü söylenir.¹¹⁶ Bu şekilde ibrik, ibadetin dolaylı bir sembolü olarak da görülmüştür.¹¹⁷

Bu anlamları dışında ibriğin tasvir edilme biçimine ve yüzeyde konumlandırıldığı yer düşünüldüğünde, daha öte anlamlar içerdiği anlaşılır. Bu motif çoğunlukla Anadolu'daki halı ve seccadelerde mihrap üzerinde içinde veya yanında, içinden bitkisel bezemeler çıkar halde ya da kandil gibi aşağı sarkar şekilde betimlenmiştir. İbadet edilen yapılarda kible yönünü göstermesinin yanında, Hz. Muhammed'in (571-632) ilk imam olduğunu, Müslümanlara Tanrısal lütfun yolunu açan bir kapıyı sembolleştirdiğini vurgulamak¹¹⁸ gibi sembolik anlam taşıyan mihrapta ibrik tasvirinin bulunması manidardır. Seccadelerde özellikle mihrap üçgeninde, basamakların¹¹⁹ başladığı noktada ibrik tasvirinin yer alması, tıpkı kandil tasvirlerinde olduğu gibi mihrapların Tanrı'nın ışıklı yoluna açılan bir kapı gibi tasavvur edilmesine aracı olduğunu düşündürür.

Bu noktada ibriğin vazolarda olduğu gibi, kandilin işlevine ve anlamına dönüştüğü görülür. İslam tasvir sanatlarında Allah, nûr ve cennet ile ilişkilendirilen kandil motifleriyle ibriğin birlikte tasarlanması, yine bazı örneklerde ibrik tasvirlerinin gövde kısmında tıpkı kandil motiflerinde rastladığımız "Allah" lafzının yer alması, ayrıca bazı seccade örneklerinde ibriğin, bir kandil gibi mihrap nişinden aşağı doğru zincirle sarkıtılması, bir anlam bütünlüğüne ortaklığına işaret eder.

Burada söz edilmesi gereken diğer bir konu ise, seccadelerde ibriğin içinden **hayat ağacının** çıktığı tasarımlardır. Hayat ağacının pagan veya tek tanrılı dinlerde yaşam ve ölüm, yeryüzü ve gökyüzü arasında bir bağdaştırıcı olmasının yanında ölümsüzlüğü,

115 Çokay Önder, "Seccâde ve Saf Seccâdelerdeki Bazı Motiflerin İkonografik Değerlendirmeleri", İstem, Yıl 5, S.9, 2007, s. 202.

116 Sema Etikan, "Seccade Halılarında Kullanılan Bazı Motifler ve Bu Motiflerin İslam Sanatında Yeri", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2007, s. 549.

117 Kafiye Özlem Alp, *Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş*, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 66.

118 Oleg Grabar, *İslam Sanatının Oluşumu* (çev. Nuran Yavuz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 120; Tolga Bozkurt, "İslam Mimarisinde Mihrap Sembolizmi", *Prof. Dr. Selçuk Mülayim Armağanı Sanat Tarihi Araştırmaları*, (ed. Aziz Doğanay), Lale Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 198.

119 İslam sanatında bazı seccadelerde görülen basamaklı mihrabın kademe kademe kutsal güvenlik alanına geçişi temsil ettiği düşünülür. Geniş bilgi için bkz. Nuray Yılmaz, "El Dokumalarındaki Motiflere İkonografik Yaklaşım", *2000'li Yıllarda Türkiye'de Geleneksel Türk El Sanatlarının Sanatsal, Tasarımsal ve Ekonomik Boyutu Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı, 1999, s. 331.

sonsuz yaşamı ve cenneti simgelediği bilinir. İslam kültüründe bu ağaç yeryüzündeki kökleriyle yaşamın, gökyüzüne doğru uzayan dallarıyla ise cennetin bir sembolü olarak görülür. Başla bir deyişle bu motifin rolü dünyevi hayatın devamlılığını sonsuz yaşamla birbirine bağlamaktır.¹²⁰ Mimari süslemeden el sanatı eserlerine kadar pek çok yüzeyde kendini gösteren hayat ağacı bazı örneklerde kuş, arslan, rozet gibi farklı motif ve figürlerle; bazı örneklerde ise bir vazunun içinden yükselerek karşımıza çıkar.¹²¹ Bu noktada seccadeler üzerinde içinden hayat ağacı yükselen ibriğin, ebedi hayat suyunu sembolize eden yukarıda kalem işi örneklerdeki vazunun¹²² işlevine dönüştüğü görülür.

İbrik motifinin yer aldığı **yazı-resim** örnekleri ayrıca üzerinde durulmaya değerdir. Levhalarda veya camaltı resimlerinde daha çok Mevlevîlik, Bektaşîlik, Hurûfîlik gibi tarikatlarda birçok motif ve figürden oluşan kompozisyonlar içinde ibrik de yerini almıştır.¹²³ İbriğin biçiminin yazı-resim için tertibinde, özellikle de müsenna denilen sol tarafı sağ tarafın ters görünüşü olan yazılar için uygun olması, sıklıkla kullanımına yol açmıştır.¹²⁴ İbrik motifinin yazı resim örneklerindeki yoğun kullanımı dikkat çekicidir. Bu örneklerden biri üzerinde Fetih sûresi 1. ayetinin yer aldığı **1804 tarihli** çifte ibrik şeklinde istiflenmiş levhada, sülüs yazıyla çifte ibrik, vazo ve taç tasvir edilmiştir (**Res. 30**).¹²⁵

Levhalarda yoğun olarak görülen ibrik tasvirlerinden bir diğeri dikkate değerdir¹²⁶ (**Res. 31**). Levhanın merkezindeki “Allah” lafzına, karşılıklı yerleştirilmiş ibriklerin emzikleri çerçeve oluşturur. İbriklerin gövdelerindeki “kandil” tasvirleri ayrıca önemlidir. Yukarıda da tartışıldığı üzere İslam tasvir sanatlarında Tanrı simgesine dönüşen bu iki

120 Nayer Tahoori, “The Image of Heaven in Islamic Arts of Iran”, *International Journal of Architecture and Urban Development*, vol. 3, no. 1, Winter, 2013, s. 15 s. 13-16; Mine Erbek, Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.166; Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, Kambalçı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 269; Yaşar Çoruhlu, *age.*, 2010, s. 99-100. Hayat ağacına çeşitli dinlerin bakış açısının tartışıldığı bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Selma Öztekin, *Dinlerde Hayat Ağacı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008. Orta Asya'da Türkler arasında ağacın özel bir yeri olması konusunda bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 465-494.

121 Ortaçağ Anadolu'sundaki örnekler için bkz. Gönül Öney, “Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, S. 125, C. XXXII, 1968, s. 25-36; Gönül Öney, “Artuklu Devrinden Bir Hayat Ağacı Kabartması Hakkında”, *Vakıflar Dergisi*, S. VII, 1968, s. 117-125

122 Gönül Öney, “Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi”, *Belleten*, S. 125, C. XXXII, 1968, s. 26.

123 Şemseddin Ziya Dağlı, “Türk Hat Sanatında Yazı Resimler Üzerine Yapılan Araştırmalar ve Yazı Resimler”, *Kalemişi*, C. 3, S.5, 2015, s. 31; Emine Nas, “Türk Halk Resminde Eklektik Bir Üslup: Camaltı Resimler”, *Millî Folklor*, Yıl 28, S.112, 2016, s. 95, 101.

124 Ali Alparslan, “Yazı-Resim”, *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi Hümaniter Bilimler*, S. 1, 1973, s. 18; Ali Alparslan, “Müsenna”, *Diyaret Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, 2006, s. 87.

125 İstanbul Türk-İslam Eserleri Müzesi'nde (Env. no. 4380) bulunan bu levhadaki ibriklerin üzerinde Fetih Suresi 1. ayetinin “Şüphesiz ki: Biz, Senin için açık bir fetih {zafer ve başarı} yolunu açtık.” yazıldığı belirtilmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Şemsettin Ziya Dağlı, “Hat Sanatımızda Resimsel Bir Yaklaşım Aynalı Yazılar”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, C. 6, S. 11, 2014, s. 245.

126 Bkz. Malik Aksel, *Türklerde Dini Resimler*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 39, res. 20. Yazar levhanın bulunduğu koleksiyon ve tarihi gibi konularda bilgi vermemiştir. Farklı düzenlemelerdeki diğer levha örnekleri için bkz. s. 53, 78, 79, 143. Malik Aksel, *Anadolu Halk Resimleri*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 254-255.

motif, burada birlikte kurgulanmış ve yazıyla da vurgulanmıştır.

İbrik tasvirleri Osmanlı döneminde camaltı resimleri dışında, bazı **albüm** ve **kitap resimlerinde** de bulunur. Osmanlı sarayında padişahın en yakınında görev yapan ibrikdâr, 1688 yılında hazırlanan bir kıyafet albümünde ibriği ile birlikte bir resmin konusunu oluşturmuştur¹²⁷ (**Res. 32**).

Bu motif, metnin içeriğine uygun olarak elyazmalarının minyatürlerinde yerini almıştır. Bunlardan en çarpıcı olanı Hz. Muhammed'in hayatını konu alan ve **Erzurumlu Kadı Mustafa Darîr**'in 1388 yılında Sultan Berkuk'a (ö. 1399) sunduğu *Kitâb-ı Sîyer-i Nebî*'dir.¹²⁸ Darîr'in bu eseri Osmanlı saray çevresinin yanında halk tarafından da sevilerek okunmuş ve zaman içinde kitabın çok sayıda resimli ve resimsiz nüshaları hazırlanmıştır. Kitapta Hz. Muhammed'in doğumunu anlatan satırlar çalışmamız açısından önemlidir. Metinde peygamberin annesi Âmine doğum anını şöyle anlatır: "...*susadum, su diledüm. Bir cevherden ibrik birle bana su sundılar, dir. Kardan ak, şekerden şîrin aldum, içdüm, dir. Âmine doğum için gelen hurilerle ilgili sözlerine şöyle devam eder: "...bana hûri sıfatında görünür imi. Çün katuna geldiler, bakdum gördüm: birinün elinde bir ibrik ak gümüşden, birinün elinde bir legençe yeşil zebercedden, yani ibrik koyacak legençe.... Rıdvam Resûli aldı, ol sûfdan soydı, yahnak kıldı, dahi ol taşî içinde kodı, yidi nevbet ol ibrik suyu birle Resûli yudu, dahi ol sudan Resûle içirdi.*"¹²⁹ *Sîyer-i Nebî*'nin 6 cilt olarak hazırlanıp, 1595 yılında tamamlanarak III. Mehmed'e (1566-1603) sunulan 1595 tarihli nüshasında, bu konu da resimlenmiştir.¹³⁰ Yine aynı kitapta Hz. Muhammed'in Cebrail'in öğrettiği şekilde ilk abdestini alması sahnesi, Peygamberin ibrik-leğen takımı ile birlikte tasvir edilmesi bakımından dikkate değerdir (**Res. 33**).¹³¹

İbriğin, Kur'an'da adının geçmesinin yanı sıra, içinde ibrikle ilişkili bazı konuların yer aldığı *Kitâb-ı Sîyer-i Nebî*'nin Anadolu'da çok okunan kitaplardan biri olması, bu motifin halk arasında kutsallaştırılmasını ve yaygınlaşmasını sağlamış olmalıdır.

127 Paris Bibliothéque National N. od. 6. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ahmet Süheyl Ünver, *Geçmiş Yüzyıllarda Kıyafet Resimleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2012, s. IX-X, res. 19.

128 Mustafa Erkan, "Sîretü'n-nebî", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 37, 2009, s. 269.

129 Yıldırım Kaplan, *Erzurumlu Kadı Mustafa Darîr'in Kitâb-ı Sîyer-i Nebî'si*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 70, 124, 131-132. *Kitâb-ı Sîyer-i Nebî*'de yer alan ibrik kullanımına dair tasvirlerden bir diğeri Hz. Muhammed doğacağı zaman hürilerin Âmine'ye cennet saçlarından saçmaları sahnesidir (İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 1221, 216b). Bu resim için bkz. Melek Dikmen, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 1221 No'lu Sîyer- Nebî'de Metin Minyatür İlişkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 115, 213. Konuya ilişkin başka bir örnek ise Hz. Muhammed'in sütanesi Halime'nin anlatısına dayanır. Halime, kırdı dolaşırken iki kişinin gelip Hz. Muhammed'in göğsünü yarak, içini nûr ile yıkadıklarını ve kalbinin üzerini mühürlediklerini; bu kişilerden birinin elinde bir gümüş ibrik, diğesinde ise içi kar dolu yeşil zümrüden bir tas olduğunu söyler. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Metin And, *Osmanlı Mitologyası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 129-130

130 İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 1221. Zeren Tanındı, *Sîyer-i Nebî*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s. 32, res. 3.

131 Zeren Tanındı, *age*, 1984, res. 28. Kitapta ibrik tasvirlerinin bulunduğu diğer sahneler için bkz. res. 8, 13, 19, 21, 47, 72, 85, 86.

3. Değerlendirme ve Sonuç

İnsan yaşamının su ile olan doğrudan ilişkisi, suyun günlük hayat veya dini ritüellerindeki çeşitli kullanımlara yönelik olarak bazı kapların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kaplardan biri de ibriklerdir. Tarihsel süreçte bazen sürahi ile benzer anlam ve işlevde kullanıldığı anlaşılan; günlük hayatta tahareten ve yeme-içmeden sonra ya da ibadetlerden önce alınması zorunlu olan abdeste kadar sıklıkla kullanılan ibriğin, suya atfedilen kutsallıkla da doğrudan bağlantılı olduğu anlaşılır. Her inanç sisteminde suya bir kutsiyet atfedilmiş, günahları yıkayıp arındıran, temizleyen, saflaştıran, yeniden hayat veren gibi anlamlar yüklenmiştir. Suyun insan hayatındaki önemi zaman içinde toplumsal inançlarla da kaynaşmış; ölüm/cenaze, doğum, evlilik gibi insan hayatının dönemeçlerinde bir sembol olarak kullanılagelmiştir.

İslam kültüründe ibrikler daha çok el ve ayak yıkamak üzere kişisel temizlikte, aynı zamanda gün içinde namaz gibi bazı ibadetlerin yerine getirilmesinin ilk şartı olan abdest için gerekmiştir. Bu noktada ibrik, ibadete gönderme yapan bir sembol olmuştur. Ayrıca Müslümanların büyük bir değer verdiği zemzemle ilgili kaplar ve bu işe uygun üretilmiş ibriklerle bu eşyanın anlamı daha özel bir statüye taşınmıştır.

Bu çalışmanın temel konusunu oluşturan Osmanlı dünyasındaki “ibrik tasvirlerinin” ise ne zaman yapılmaya başladığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak ibrik tasvirlerinin halen devam eden inançlar, gelenek-göreneklerin bir yansıması olarak cami, türbe, tekke gibi dini yapılarda öte yandan konak, hamam gibi sivil yapılarda ayrıca şadırvan, çeşme, köprü ve mezar taşlarında karşımıza çıkar. Gerek mimari gerek el sanatı ürünlerinin üzerine işlenen bu motifin camilerde kalem işi olarak kullanımı dikkat çeker. Aynı zamanda ahşap, çini, mermer, taş, seramik, maden, cam, kağıt, dokuma gibi farklı malzemelerle üretilmiş mimari elemanlar ve el sanatı ürünleri bu motifin malzemesini oluşturur. İbrik tasvirlerinin bu yüzeylerde öncelikle su/temizlik/arınma anlamıyla kullanıldığı anlaşılır. Temelde bu anlamları içerdiği bilinse de ibrik tasvirlerinin, işlendiği yapı ya da yüzeye göre kapsadığı anlam veya alan genişlemektedir. Buna göre Tanrısal bir simge, nazarlık, bereket, su, temizlik, ruhsal ve bedensel arınma, doğum-ölüm, Tanrı'nın nûru, cennet, evren, ibadet gibi geniş bir anlam yelpazesine sahip olan ibrik motifinin daha çok halk kültürü içinde itibar gördüğü; naif bir tarzla, minyatür havasında, sınırlı yetenekleri olan ustalarca yapıldığı anlaşılır.

Osmanlı dünyasındaki ikonografisi her ne kadar bu çalışma kapsamında belirli örneklerle sınırlandırılarak tartışılabilirse de tasvirlerin özellikle 19. yüzyılda taşrada yoğunlaşırken, Başkent İstanbul'da kısıtlı örneklerde kullanılması dikkat çeker. Başkent, Batılılaşma dönemiyle birlikte süsleme sanatlarında Klasik dönemin uyumlu, statik, dengeli havasından farklı bir yöne doğru giderek; daha çok Avrupa kaynaklı Barok, Rokoko, Ampir, Neo-Klasik, Art Nouveau, Neo-Gotik, Oryantalist, Eklektik gibi üsluplara yönelir. Dolayısıyla istiridye, C, S kıvrımlı hatlar, girlandlar, akantüs yaprakları, istiridye kabukları, inci dizileri, Barok ya da Rokoko karakterli kartuşlar, natüralist çiçek

ve demetleri, kurdelâlar bezeme repertuarına girerken; saray, köşk, konak ve yalıların süslemesinde ve diğer el sanatı eserlerinde de görülür. Bu eğilim zamanla taşradaki ustaların elinde, farklı üsluplarla kendini gösterir.

İbrik tasvirleri, ağız ve emzik kısımlarına yerleştirilen meyve ve natüralist çiçekleriyle Osmanlı dünyasının yeni bezeme anlayışına daha çok taşradan, nispeten sınırlı bir repertuarla katılmış görünmektedir. İbriklerin vazunun yerine geçerek, içinin İslam ikonografisinde daha çok Tanrı, cennet, ruh ile özdeşleştirilen hayat ağacı, lale, karanfil, narçiçeği veya natüralist çiçeklerin yanında kozalaklarla donatılması bilinçli şekilde bir araya getirilişe işaret eder. Ayrıca bir kompozisyon içinde birlikte tasvir edildiği kuş, çark-ı felek, servi, rozet, mîzan, seccade, havuz gibi motifler ibriğin anlam dünyasına zenginlik katmıştır.

İlginç olan bir diğer konu, vazoların yerine geçen ibrik tasvirlerinin biçimleridir. Yerel ustalarca taşrada yapılan ibrik tasvirleri şüphesiz döneminin özelliklerini yansıtır. Genellikle alçak kaideli, şişkince veya armudi gövdeli, uzun boyunlu, düz veya S biçimli emzikli, bazı örneklerde ise kapaklı tiplerdir. Osmanlı döneminde Tokat, Malatya, Kastamonu, Sivas, Erzincan, Gaziantep, Siirt, Kayseri, Denizli, Çorum¹³² gibi merkezlerde farklı üsluplarda ibrik üretiminin olduğu bilinmekte ve bunların tasvirlerle yansıma biçimi bu şekilde olmaktadır.

İbrik tasvirlerinin kendi içinde ustanın üslubundan kaynaklanan farklılıklar tespit edilse de genel olarak üslup ve teknik açıdan birbirine yakın, şematik, naif ve minyatür tarzında tasvir edildiği görülür. Taş, mermer ve ahşap yüzeylerde malzemeden de kaynaklanan daha kaba ve sınırlı formlar söz konusudur. Kalem işi örneklerde ibriklerin renk ve biçimsel özellikleri ise hayli çeşitlenir. Öyle ki, Denizli/Akköy Yukarı Cami'nde püsküllü kaidesi ve Erzurum Köseadağ Mahallesi'ndeki evde veya gövdesinde kandil motifi bulunan levha resminde olduğu gibi, kaidesiz yani doğrudan yuvarlak gövdeye oturan ibrik strüktürel olarak zeminde duramayacak fantastik tasarımlara doğru yol almıştır.

Burada ele alınan ibrik tasvirleri her ne kadar bezeme repertuarı, renk ve üsluplarının yetkinliği açısından başkent ile yarışmasa da, aynı zaman dilimi içinde halk sanatının kendi içindeki resimsel özelliklerini ve inanç dünyasının zenginliğini ortaya koymaları; ayrıca günümüzde halen inanç ve tasvirlerde devamlılığını sağlamayı başarması bakımından önemlidir.

132 Mehmet Zeki Kuşoğlu, *agm.*, 1994, s. 179.

4. Kaynakça

- ABDÜLAZİZ BEY (1995). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, (Haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ACARA, Meryem (1998).“Bizans Ortodoks Kilisesinde Liturji ve Liturjik Eserler”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 1: 183-201.
- AKAR, Azade (1969). “Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifleri”, *Vakıflar Dergisi*, S. VIII: 267-289.
- AKINCI Selim Hakan (2009).*Türk Çini Sanatında Çiçekli Vazo Tasvirli Panolar*, Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- AKKOYUNLU, Ziyat (2009). “Dîvânu Lugâti’t Türk’te Evirik (İbrik)”, *Türkbilig*, 17: 1-4.
- AKPINARLI, Hatice Feriha-ÖZDEMİR, Hande Ayşegül (2016).“Konya Ladik Halılarındaki Motiflerin İncelenmesi”, *İdil*, C. 5, S. 23: 955- 982.
- AKSEL, Malik (2010). *Türklerde Dini Resimler*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- AKSEL, Malik (2010). *Anadolu Halk Resimleri*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- AKTEMUR, Ali Murat (2012). “Çıldır Çevresinden Soyut İnsan Heykeli Biçimli Mezar Taşları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 3: 135-150.
- AKTEMUR, Ali Murat (2017). “Posof Çevresindeki Mezarlıklar ve Mezar Taşları”, *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number 64, Winter III: 237-268.
- AKTUĞ, Erbil Cömertler-PEKTAŞ Kadir (2016). “Geç Dönem Kalem İşi Süslemeli Bir Eser: Aydın Kuyucak Kayran Köyü Camii”, *Medeniyet ve Sanat*, C. 2, S. 2: 9-25.
- AKURGAL, Ekrem (1995). *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İzmir: Tükelmat A. Ş.
- AKYİĞİT, Hacer (2011). İbadetlerde Temizlik Şartı, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ALANTAR, Hüseyin (2007). *Motiflerin Dili*, İstanbul: İTKİB İstanbul Halı İhracatçıları Birliği.
- ALGAÇ, Şeyda (2017). Afyonkarahisar Dazkırı-İdris Köyü Camii ve Kalemîşi

- Bezemeleri”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, Özel Sayı 2: 421-432.
- ALP, Kafiye Özlem (2009). *Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş*, Ankara: Eflatun Yayınevi.
- ALPARSLAN, Ali (1973). “Yazı-Resim”, *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi Hümaniter Bilimler*, S. 1: 1-27.
- ALPARSLAN, Ali (2006). “Müsenna”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32: 87-88.
- ALTINTAŞ, Emine Müderrisoğlu (1993).“Balıklı Tekkesinin Ön Araştırması”, *X. Vakıf Haftası Kitabı, Yılmaz Önge Restorasyon Semineri*, (haz. İbrahim Ateş- Sadi Bayram-Mehmet Narince), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara: 313-322.
- ANONİM, “İbrik”, *Meydan-Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, C. 6, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1971: 182.
- ARIK, Rüçhan (1976). *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- AND, Metin (2008). *Osmanlı Mitologyası*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ARSEVEN, Celal Esad (1965). “İbrik”, *Sanat Ansiklopedisi*, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: 767-768.
- ARTUN, Erman (1998) “Tekirdağ Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri Doğum-Evlenme-Ölüm”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağanı, S. 9-10: 85-107.
- ATASOY, Nurhan (2002). *Hasbahçe Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, İstanbul: Aygaz.
- ATASOY, Nurhan-RABY Julian (1994). *Iznik: The Pottery of Ottoman Turkey*, (ed. Yanni Petsopoulos), London: Alexandra Press.
- AY, Ümran (2009). “Divan Şiirinde Güneşin Sevgili Tipine Yansıması Hakkında Bir Değerlendirme”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2: 117-162.
- BAYHAN, Ahmet Ali (2016). “Kemah Beyler (Sağiroğlu) Mezarlığı ve Mezar Taşları”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu, 28 Eylül-01 Ekim 2016, Erzincan, Bildiriler*, C. 2, Erzincan: 15-31.
- BAYRAKTAROĞLU, Suzan (1991). “Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Halı-Kilim Tesbit

ve Tescil Çalışmaları”, *Vakıf Haftası Dergisi*, 8: 195-206.

BİLGİN, Ülkü (1977). “Saf Seccadeler”, *Sanat Kültür Bakanlığı Dergisi*, S. 6: 46-57.

BOLÇAY, Ezgi (2014). “Erzurum’da Cenaze Gelenekleri”, *Türkbilig*, 28: 111-118.

BORNOVALI, Sedat (2008). *Bizans Mimarlığında, Müjde Sahnesinin Yeri*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

BOZER, Rüstem (1987). “Kula-Emre Köyü’nde Resimli Bir Cami”, *Türkiyemiz*, S.53, Ekim: 15-22.

BOZKURT, Nebi (1997). “Halı”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.15: 251-262.

BOZKURT, Nebi-ERTUĞRUL Selda (2000). “İbrik”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21: 372-376.

BOZKURT, Tolga (2013). “İslam Mimarisinde Mihrap Sembolizmi”, *Prof. Dr. Selçuk Mülayim Armağanı Sanat Tarihi Araştırmaları*, (ed. Aziz Doğanay), Lale Yayıncılık, İstanbul: 185-205.

CANTAY, Gönül (2008). “Türk Süsleme Sanatında Meyve”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 3/5, Fall: 32-64.

CEBECİOĞLU, Ethem (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Ağaç Kitabeyi Yayınları.

CİMİLLİ, Canan (2004). “Osmanlı’da Servi Motifinin İnançla Bağlantısı”, *Sanat ve İnanç/2 Rıfka Melül Meriç Anısına*, (haz. Banu Mahir-Halenur Katipoğlu), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul: 225-236.

ÇAĞLITÜTÜNCİGİL, Ersel (2012). “Eski Mordoğan (İzmir) Köyü Camii Süslemeleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs, S. 25: 139-162.

ÇAKMAK, Şakir (1995). “Boğaziçi Kasabası Eski Camii (Baklan/Denizli)”, 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, C. I, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara: 529-540.

ÇAKMAK, Şakir (2017). “Denizli-Çivril Menteş Köyü Camisi”, *Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, 22-25 Ekim 2014, *Bildiriler*, (haz. Hacer Sibel Ünalın Özdemir-Mükerrem Kürüm-Nurda

- Akbulut), Efeler Belediyesi Kültür Yayınları, Aydın: 169-178.
- ÇAKMAK, Şakir (1994). “Belenardıç (Torapan) Köyü Camii”, *Sanat Tarihi Dergisi*, VII: 19-26.
- ÇAL, Halit (1988). *Tokat Evleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ÇAL, Halit (2011). “Erzincan Çayırılı İlçesi Mezarlarında Kuş Motifi”, *Milli Folklor Dergisi*, S. 89, Ankara: 220-239.
- ÇAL, Halit (2015). “Türklerde Mezar Taşları”, *Aile Yazıları/8*, Aralık: 295-332.
- ÇAYCI, Ahmet (2016). “Zaman ve Sanat Bağlamında Çarkıfelek Motifi”, *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu 08-11 Ekim 2015*, C. II, (ed. Bilal Kuşpınar), Bilir Matbaacılık Kağıt Ürünleri ve Kırtasiye Malzemeleri San. Tic. Ltd. Şti., İstanbul: 299-305.
- ÇETİN, Yusuf (2017). “Türk-İslam Bezeme Sanatında Gamalı Haç (Svastika) ile Çarkıfelek Motiflerinin Köken ve İkonografik Anlamları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Social Sciences Studies Journal*, Vol. 3, Issue 8: 353-365.
- ÇINAR, Sahure (2012). “Cephe Bezemeleri ile Öne Çıkan Bir Grup Erzurum Evi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 22, Yaz, s. 367-390.
- ÇELİK, Esra-ERSOY İnci Kuyulu (2015). “Kocaeli Yapılarında Bulunan Resimli Bezemelerden Örnekler”, *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (ed. Haluk Selvi-M. Bilal Çelik), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayını, Kocaeli: 1651-1665.
- ÇELİKER, Deniz (2011). “Geçmişten Günümüze Türklerde Keçecilik ve Keçe Yapımında Yeni Teknikler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi ART-E*, C. 4, S. 8: 1-22.
- ÇERKEZ, Murat (2005). *Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- ÇETİN, Yusuf (2015). “Ağrı Mezar Taşlarında Form ve Bezeme Unsurları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 40, Kış: 87-105.
- ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa (2003). “Lala Mustafa Paşa Külliyesi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27: 75-77.
- ÇOKAY, Önder (2007). “Seccâde ve Saf Seccâdelerdeki Bazı Motiflerin İkonografik Değerlendirmeleri”, *İstem*, Yıl 5, S. 9: 189-210.

- ÇORUHLU, Yaşar (2010). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- ÇULPAN, Cevdet (1961). *Serviler I-II. Antik Devirlerden Zamanımıza Kadar İlahiyat, Edebiyat, Tıp ve Sanat Tarihlerinde*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- DAĞLI, Şemseddin Ziya (2015). “Türk Hat Sanatında Yazı Resimler Üzerine Yapılan Araştırmalar ve Yazı Resimler”, *Kalemişi*, C. 3, S. 5: 29-46.
- DAĞLI, Şemseddin Ziya (2014). “Hat Sanatımızda Resimsel Bir Yaklaşım Aynalı Yazılar”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, C. 6, S. 11: 235-250.
- YILDIZ, Demiriz (1981). “İstanbul’da Piyale Paşa Türbesi ve Lahitleri Üzerine Bir Araştırma”, *Vakıflar Dergisi*, 13: 387-423.
- DENİZ, Bekir (1984). “Kırşehir Halıları”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi*, S. III: 25-81.
- DİKMEN, Melek (2009). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 1221 No’lu Siyer-Nebi’de Metin Minyatür İlişkisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- DOĞAN, Nermin Şaman (2001). “Oklu Çakır/Oklu Çark/Gök Çığırsı: Selçuklu Süslemesinde Bir Motif”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Konya, Bildiriler I*, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Konya: 243- 249, 617- 624.
- DOĞANAY, Aziz (2003). “XVI. Yüzyıl İznik Çinilerinde Meyve Tasvirleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.24/1: 43-63.
- DÜNDAR, Mesut (2009). “Bor Camileri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, Güz, Yıl 14, S. 26: 59-80.
- ELIADE, Mircea (1992). *İmgeler, Simgeler*, (haz. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: Gece Yayınları.
- ELIADE, Mircea (2000). *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- ERBİL, Cömertler Aktuğ- PEKTAŞ Kadir (2017). “Ahşap Süslemeli Bir Ev: Denizli Merkezefendi Hacı Hızır Salih Efendi Evi”, *Kalemişi*, C. 5, S. 9: 13-31.
- ERBEK, Mine (2002). *Çatalhöyükten Günümüze Anadolu Motifler*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ERGİN, Muharrem (2003). *Orhun Abideleri*, Hisar Gazetesi Yayınları.

- ERGİNSOY, Ülker (1978). İslam Maden Sanatının Gelişimi, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- ERKAN, Mustafa (2009). “Sîretü'n-nebî”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37: 269-270.
- EROĞLU, Mehmet Ali (2013). “Antalya ve Cıvarı “Cicim Seccadeleri” (Namazlağ)”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, C. 6, S. 12: 252-267.
- ERSOY, Ayla (2002). “Eyüp'teki Mezar Taşlarında Servi Ağacı Kültü”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu V, Tebliğler, 11-13 Mayıs, 2001*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul: 90-95.
- ETİKAN, Sema (2007). “Seccade Halılarda Kullanılan Bazı Motifler ve Bu Motiflerin İslam Sanatında Yeri”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu: 545-563.
- ETTINGHAUSEN, Elizabeth S. (1995). “Paradisiac Symbolism in Ottoman Decoration”, *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi 1991*, C. II, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara: 103-115.
- EYİCE, Semavi (1993). “Çoban Köprüsü”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8: 350-351.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki (1991). *Anadolu Uygarlığı*, İstanbul: Der Yayınları.
- GÖKBEL, Ahmet (2002). Şarkışla Yöresinde Ziyaret Yerleri ile İlgili İnanç ve Uygulamalar”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/1: 1-16.
- GRABAR, Oleg (1998). İslam Sanatının Oluşumu (çev. Nuran Yavuz), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GÜLTEKİN, R. Eser (2008). “Türklerde Bereket Sembolü Olarak Kullanılan Meyve Motifleri ve Mimaride Değerlendirilmesi”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 3/5, Fall: 9-31.
- GÜMÜŞ, Kudret Safa (2013). “Nedim Divanı'nda Gönül Kavramı”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 5, N. 1: 353-363.
- GÜR, Durmus-SOYKAN A. Nazlı (2013). “Anadolu Kültüründe Nazar ve Nazarlıklar: Safranbolu Örneği”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, S. 2, No. 3, Eylül: 115-158.
- GÜRBIYIK, Cengiz (2007). *Bodrum Yarımadası'ndaki Türk Eserleri*, İzmir: Ege

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

HARMAN, Mürüvet (2014). “Yazıcıoğlu Mehmed’in Muhammediye’inde Yer Alan Cennet ve Cehennem Tasvirleri”, *Mukaddime*, 5, 1: 89-112.

HARMAN, Mürüvet (2015). “Geç Devir Osmanlı Resim Sanatında Cennet İmgesi: Duvar ve Kitaplarda Yer Alan Şematize Cennet Tasvirleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 39, Ağustos: 354-363.

HATİPOĞLU, Oktay (2007). *XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyînâtı*, Erzurum: (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi).

HILLENBRAND, Robert (2005). *İslam Sanatı ve Mimarlığı* (çev. Çiğdem Kafesçioğlu), İstanbul: Homer Kitabevi.

HOCA, Fadıl (2015). “Balkanlar’da İslam Kültürü Tarihinde Sarı Saltuk’la İlgili Efsaneler ve Rivayetlerin Önemi”, *Hikmet*, S. 26, Kasım: 8-29.

HÖKELEKLİ, Hayati (1999). “İbadet. Psikoloji ve Sosyoloji Açısından İbadet.”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 19: 248-252.

İNCE, Kasım (2001). “Yukarı Camii/Akköy-Denizli”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2: 65-79

İNCE, Kasım (2004). “Kabataş Köyü Merkez Camii/Çaykara/Trabzon”, *Vakıflar Dergisi*, 28: 226-236.

İSLİMYELİ, Nüzhet (1973). *Sanat Terimleri Ansiklopedisi*, C. 1, Ankara: Doğuş LDT. Şirketi Matbaası.

JENKINS-MADINA, Marilyn (1983). “Islamic Pottery: A Brief History”, *Metropolitan Museum of Art Bulletin*, New Series, Vol. 40, No. 4, Spring: 1-52.

KALAFAT, Yaşar (2014). “Anadolu’da Ulu Kadın Kişiler ve Halk İnançları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 32: 27-52.

KAPLAN, Yıldırım (2006). *Erzurumlu Kadı Mustafa Darîr’in Kitâb-ı Siyer-i Nebî’si*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

KAPLANOĞLU, Mevlüt (2010). *Ardahan Yöresi Düz Dokumaları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- KARAÇAY, Çiğdem (2018). “Lâdik Seccade Halılarında Mihrap Özelliklerinin İncelenmesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 55, Ocak: 106-118.
- KARAMAĞARALI, Beyhan (1992). *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KARASU, Gülay (2006). *Afyon Çeşmeleri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KERVAN, Gülseren–ÖNEL, Lütfi (2012). *Konya Müzesi Halı Kataloğu I*, Konya: Konya Müze Müdürlüğü.
- KOÇ, Adem (2016). “Güruh-ı Naci'nin Saçlı Bacıları: Alevi-Bektaşî İnanç Sisteminde Kadın Olmak”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7: 126-145.
- KOÇ, Adem (2015). “Eskişehir Türkmen Alevilerinde Su ile İlgili İnanç ve Uygulamalar”, *Halk Kültüründe Su Uluslararası Sempozyumu Bildirileri 07-08 Kasım 2013 Tekirdağ*, (ed. Mehmet Aça), İstanbul: 482-498.
- KOÇYİĞİT, Fazilet (2013). *Lale Devri İstanbul Çeşmeleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.
- KOLCU, Bengisu (2007). *Çankırı Türbeleri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KUM, Levent (2000). *Kütahya Seramiklerinde Kompozisyon, (19. yüzyılın İkinci Yarısı 20. Yüzyılın İlk Yarısı)*, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KURNAZ, Jovita Sakalauskaite (2014). *Anadolu'da Seccadenin Sosyolojik Değişim Süreci, Tasarım ve İşlev İlişkisi*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, (Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi).
- KURTULMUŞ, Zekeriya (2010). *Kırklareli Folklorundan (Halk Kültürü) Örnekler*, Kırklareli: Kırklareli Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- KUŞOĞLU, Mehmet Zeki (1992). “Ewer”, *İlgi*, Year 27, Number 70, Summer: 12-15.
- KUŞOĞLU, Mehmet Zeki (1994). “İbrikler”, *Dünkü Sanatımız Kültürümüz*, Ötüken Neşriyat A. Ş., İstanbul: 176-178.
- KUŞOĞLU, Mehmet Zeki (2006). *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Maden Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

- KUYULU, İnci (2001). “Çakırağa Konağı”, *Birgi Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları* (ed. R. Hüseyin Ünal), TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 141-152.
- KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri (2013). “Zemzem”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44: 242-246.
- KÜRKMAN, Garo (2005). *Toprak Ateş Sır. Tarihsel Gelişimi Atölyeleri ve Ustalarıyla Kütahya Çini ve Seramikleri*, İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı Yayınları.
- MERÇİL, Erdoğan (2009). “Selçuklular. Selçuklular’da Devlet Teşkilatı”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36: 389-392.
- NAS, Emine (2016). “Türk Halk Resminde Eklektik Bir Üslup: Camaltı Resimler”, *Millî Folklor*, Yıl 28, S. 112: 95-106.
- OKÇUOĞLU, Tarkan (2000). *18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- OYMAN, Naile Rengin (2016). “Geleneksel Anadolu Dokumalarında Muska-Nazarlık Motifinin Kullanımı”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 4, S. 25, Mart: 48-58.
- ÖGEL, Bahaeddin (1995). *Türk Mitolojisi*, C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÖNEY, Gönül (1989). “Anadolu’da Selçuk Geleneğinde Kuşlu, Çift Başlı Kartallı, Şahinli ve Arslanlı Mezar Taşları”, *Vakıflar Dergisi*, S. XI: 283-312.
- ÖNEY, Gönül (1968). “Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, S.125, C. XXXII: 25-36.
- ÖNEY, Gönül (1968). “Artuklu Devrinden Bir Hayat Ağacı Kabartması Hakkında”, *Vakıflar Dergisi*, S. VII: 117-125.
- ÖRNEK, Sedat Veyis (1971). *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- ÖZKAN, Haldun (2013). “Bayburt Dağçatı Köyü Camii ve Çeşmesi”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 31: 119-135
- ÖZKAN, Haldun (2014). “Bayburt/Aydıntepe Gümüşdamla Köyü Camii Vaaz Kürsüsü”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 32, Erzurum: 25-38.

- ÖZKAN, Serap (2007). *Geç Dönem Osmanlı Adana Mezar Taşları (18-20. Yüzyıl)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ÖZTEKİN, Selma (2008). *Dinlerde Hayat Ağacı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993). “İbrik”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* II, MEB Yayınları, İstanbul: 14.
- PALA, İskender (2009). “Su. Kültür ve Medeniyet”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37: 442-443.
- PAQUIN, Gerard A. (1997). “19. Yüzyıl Ortadoğu Dokumalarında Günlük Yaşamın İkonografisi”, (çev. Nuray Ayhan Yılmaz), *Anadolu Sanat Anadolu Üniversitesi*, S. 7: 158-177.
- PEKAK, M. Sacit-GÜR, Durmuş (2015). “İsa'nın Doğumu”, *Sanat Tarihi Dergisi*, C. XXIV, S. 2, Ekim: 175-226.
- PEKTAŞ, Kadir (2011). “Denizli ve Çevresindeki Türk Dönemi Eserleri”, *Denizli, Tanrıların Kutsadığı Vadi*, (ed. Filiz Özdem), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 166-233.
- PEKTAŞ, Kadir-ALTINDİREK Hediye (2012). “Çivril-Bulgurlar Köyü Camii Üzerine”, *Eumeneia Şeyhlü-Işıklı*, (ed. Bilal Söğüt), Ege Yayınları, İstanbul: 321-329.
- PINDER-WILSON, Ralph H. (1960). “An Islamic Ewer in Sassanian Style”, *The British Museum Quarterly*, vol. 22, no. ¼: 89-94.
- POLAT, Cavit (2017). “Kahramanmaraş Keklikoluk Köyü Mezar Taşlarının Şekil ve Süsleme Bakımından Değerlendirilmesi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 5, Sayı 61, Aralık: 523-538.
- RENDİ, Günsel (1976). “Amasya II. Beyazıt Külliyesindeki Muvakkithane”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. VI: 181-206.
- RENDİ, Günsel (1977). *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- ROUX, Jean Paul (1994). *Türklerin ve Moğolların Dini*, (çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul: İşaret Yayınları.
- SERİNSU, Ahmet Nedim-TAŞKIRAN, Hüseyin İ. (2000). “Osmanlı Mimarisinde

Kültürel İfadelerin Görsel Kullanımı”, *Dini Araştırmalar*, Ocak-Nisan, C. 2, S. 6: 223-237.

SEYHAN, Aslı (2007). *Bünyan Halıcılığı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

SİLİ, Timur (1996). “Taşların Dili”, *Bilig*, 2, Yaz: 220-227.

SÖZEN, Metin-TANYELİ Uğur (1996). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

ŞAMAN, Nermin (1993). “Konya Sadreddin Konevi Camii, Mihrap Süslemesi”, *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar; Güner İnal'a Armağan*, Bizim Büro Basımevi, Ankara: 433-456.

ŞEMSEDDİN SAMİ (1317). *Kamûs-ı Türkî*, Dersaadet: İkdam Matbaası

ŞENER, Abdulkadir (1988). “Abdest”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1: 68-70.

ŞENER, Dilek (2011). *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Anadolu Duvar Resimleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

TAHOORI, Nayer (2013). “The Image of Heaven in Islamic Arts of Iran”, *International Journal of Architecture and Urban Development*, vol. 3, no. 1, Winter: 13-16.

TANINDI, Zeren (1984). *Siyer-i Nebi*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

TANMAN, Baha (1993). “Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii Şadırvanının Kubbesinde Zileli Emin’in Yarattığı “Osmanlı Dünyası” ve Bu Dünyaya Yansıyan Kişiliği”, *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Ankara: 491-523.

TAŞKESEN, Ayşe Nermin Uz (2011). “Amasya II. Beyazıt Camisi Şadırvanı Duvar Resimlerinin Restorasyonu ve İkonografik Çözümlemesi”, *Vakıflar Dergisi*, Haziran, S. 3: 177- 189.

TEKELİ, Sevim-DOSAY Melek-UNAT Yavuz (2002). *El-Cami Beyne'l-İlm Ve'l-Amel En-Nafi Fi Eş-Şmaa Ti'l-Hiyel*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

TERCANLI, Akın (2015). *Denizli Camilerindeki Mimari Betimlemeler*, Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

TEZEREN, Ziver (1987). *Aziz Mahmud Hudayi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayınları.

- TOPRAK, Süleyman (2005). “Mizan”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30: 211-212.
- TORUNOĞLU, Bilfer (2016). *Türk Kültüründe Çark-ı Felek Motifi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- TÜRKMEN, Fikret (2013). “Yer, Yer Değilken; Su, Su İdi” (Her Şey Suydu)”, *Geleneksel Türk Sanatında ve Edebiyatımızda Su* (ed. Nurettin Demir), Ankara Büyükşehir Belediyesi ASKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara: 13-22.
- UÇAR, Hasan (2009). *Manisa Çeşmeleri*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ULUSOY, Abbas (2016). *Alevilikte Sultan Hızır Samit Ocağı*, Ankara: İmla Kitap Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (2014). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÜNGÖR, İbrahim-ÖZGÜL Oktay (2016). “Otlukbeli'nde Tarihî ve Arkeolojik Araştırmalar”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, Bahar: 267-289.
- ÜNVER, A. Süheyl (2012). *Geçmiş Yüzyıllarda Kıyafet Resimleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÜNVER, A. Süheyl (1962). “Edirne'de Mimarî Eserlerimizdeki Tabii Çiçek Süslemeleri Hakkında”, *Vakıflar Dergisi*, V: 15-25.
- ÜRKMEZ, Ertan (2015). *Türk-İslâm Mitolojisi Bağlamında Mi'râç Motifi ve Türkiye Kültür Tarihine Yansımaları*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- YAMAN, Bahattin (2007). “İsparta-Karaağaç Mezarlığı'ndaki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 18: 71-90.
- YARİŞ, Sahure (2018). “Elazığ Arkeoloji ve Etnografya Müzesi Deposunda Bulunan Bir Grup Tepsi”, *Resscongress Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu, 3-5 Kasım 2017*, (ed. Ali Yakıcı), Ankara: 32-47.
- YAVUZ, Mehmet (2009). “Doğu Karadeniz Köy Camilerinde Bezeme Anlayışı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2: 306-322.

- YAZAR, Turgay (2011). “2009 Yılı Sivas İli Yüzey Araştırması”, 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 24-28 Mayıs 2010, İstanbul*, C. 1, (haz. A. Naci Toy-Candaş Keskin), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara: 19-30.
- YILDIRIM, Mustafa-DUMLUCA Menşure (2017). “Tokat Mevlevîhanesi’nde Bulunan Sivas Yöresi Halı Seccadeleri”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 9, Nisan: 145-170.
- YILDIZ, Esra (2005). “Taşköprü Abdalhasan Köyü ve Türk Devri Mimari Eserleri”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Ekim, C. 13, N. 2: 583-608.
- YILMAZ, Bora (2015). Çanakkale Savaşları Etrafında Teşekkül Eden Halk Anlatıları Çanakkale Örneği, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- YILMAZ, H. Kâmil (1999). *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, İstanbul: Erkam Yayınları.
- YILMAZ, Nuray (1999). “El Dokumalarındaki Motiflere İkonografik Yaklaşım”, *2000’li Yıllarda Türkiye’de Geleneksel Türk El Sanatlarının Sanatsal, Tasarımsal ve Ekonomik Boyutu Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı, Ankara: 329-332.
- YURTSAL, Tuğçe (2009). *Aydın ve Denizli Camilerinde Duvar Resimleri*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

5. Resimler

Res. 1. Taht sahnesi, Gümüş tabak, 9.-10. yüzyıl, St. Petersburg Hermitage Müzesi, (Galina A. Pugaçenkova- L. I. Rempel, 1982, s. 246)

Res. 2. İbrik tasvirli altıgen çini, Mamluk Dönemi, 15. yüzyılın ilk yarısı, 7.1x6.3, Metropolitan Museum of Art, env. no. x.228.1 (Jenkins-Madina Marilyn, 1983, s. 36)

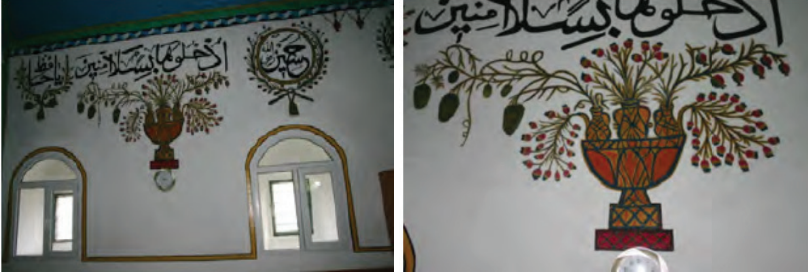

Res. 3.İbrikdâr, Cezerî, *Kitab-ül Hiyele*, 1206 tarihli, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, A. 3472, y. 121a, (Sevim Tekeli-Melek Dosay-Yavuz Unat, 2002, s. LIV)

Res. 4. Denizli/Acıpayam/Yazır Köyü Camii, Doğu duvarı, Mahfil üzerindeki panoda içinden natüralist çiçekler çıkan ibrik tasviri (Tuğçe Yurtsal, 2009, foto. 359)

Res. 5a-b. Bayburt/ Dağçatı Köyü Camii, Doğu duvarı, 1806 tarihli, Kasede içinden nar çiçekli dallar ve kozalakların çıktığı vazo ve iki yanında ibrik tasviri, (Haldun Özkan, 2013, Foto. 16, 19)

Res. 6a-b. Denizli/Baklan/Boğaziçi Kasabası Eski Camii, 1876 tarihli, mahfil kemerleri iç yüzeyinde ibrik tasvirleri, (Kadir Pektaş, 2011, s. 192-193)

Res. 7a-b. Denizli/Çivril/Bulgurlar Köyü Cami, Hariminin doğu duvarı, Havlularıyla ibrik tasviri, 18. yüzyılın üçüncü çeyreği 19.yüzyılın başları, (Akın Tercanlı, 2015, res. 423, 419)

Res. 8a-b. Denizli/Akköy Yukarı Camii, Kubbe içi ve doğu duvar, İçinden nar çiçekleri ve yapraklar çıkan, emziği su damlalı brik tasvirleri (Tuğçe Yurtsal, 2009, foto. 440, 447)

Res. 9. Afyonkarahisar/Dazkırı İdris Köyü Camii, 1886 tarihli, Harim güney duvarının doğu bölümü, (Şeyda Algaç, 2017, res. 1).

Res. 10a-b. Muğla/Bodrum/Çömlekçi Köyü Camii, Mihrapta tek başına, doğu duvarda mimber, mîzan terazisi, sancak ve çeşitli ağaç motifleri ile ibrik tasviri, 1950' i yıllar, (Cengiz Gürbıyık, 2007, res. 116)

Res. 11. Denizli/Çivril/Menteş Köyü Camii, 1813 tarihli, Ahşap destek üzerinde tarih ve kazıma ibrik tasviri, (Şakir Çakmak, 2017, res. 10)

Res. 12a-b. Bayburt/Aydıntepe/Gümüşdamla Köyü Camii, 1865 tarihli, Ahşap vaaz kürsüsünün üzerinde servi ile birlikte kabartma tek ibrik tasviri, (Haldun Özkan, 2014, çiz. 1, fot. 3)

Res. 13. Kastamonu/Taşköprü/Abdalhasan Köyü Türbesi, 1829 tarihli onarım kitabeli, Servi ağaçlı, çark-ı felekli, çiçek dallı ibrik tasviri, Taş kabartma, (Esra Yıldız, 2005, fot. 20)

Res. 14. Kocaeli/Dilovası/ Demirciler Köyü Konağı, 1825-26 tarihli, Başodada nişin iki yanında üst üste üç küçük niş içerisinde, ibrik tasvirleri, (Esra Çelik-İnci Kuyulu Ersoy, 2015, fot. 7)

Res. 15. Safranbolu Hacı İsmail Avcı Evi, 1894 tarihli, Gövdesinde “Maşaallah” yazan kalem işi bir ibrik tasviri, (Durmus Gür- A. Nazlı Soykan, 2013, fot. 16)

Res. 16a-b. Denizli/Merkezefendi Hacı Hızır Salih Efendi Evi, 1865 tarihli, Başoda güney duvardaki gömme dolap kapakları, İçinden rumi, palmet ve kıvrık dallar çıkan ibrik tasviri (Erbil Cömertler Aktuğ- Kadir Pektaş, 2017, çiz. 5, fot. 13)

Res. 17. Erzurum Köseadağ Mahallesi'ndeki ev, 1906-1907 tarihli, Taş kabartma, Gövdesinde “Allah” yazan ibrikli kitabe, (Sahure Çınar, 2012, çiz. 6, Res. 27)

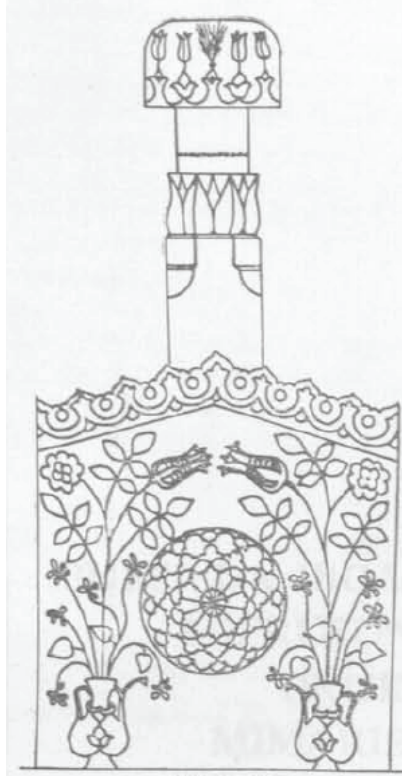
Res. 18. Edirne, Buçuktepe Mezarlığı kapısı yanındaki çeşme, 18. yüzyıla tarihli, İçinden zeren, karanfil ve lüle buketi çıkan ibrik tasviri, (A. Süheyl Ünver 1962, res. 10)

Res. 19a-b. Manisa, Taşçılar Mescidi Çeşmesi, 1800 tarihli, Kemer köşeliklerinde bir maşrapa ile kapağı açık bırakılmış ibrik tasviri (Hasan Uçar, 2009, şekil 25, fot. 54)

Res. 20a-b. Amasya, Sultan II. Bayezid Camii Şadırvanı kubbe eteği, 1872 tarihli, Zileli Emin Usta, İçinden naturalist çiçekler çıkan leğenli ve leğensiz ibrik tasvirleri (Ayşe Nermin Uz Taşkesen, 2011, res. 6-7)

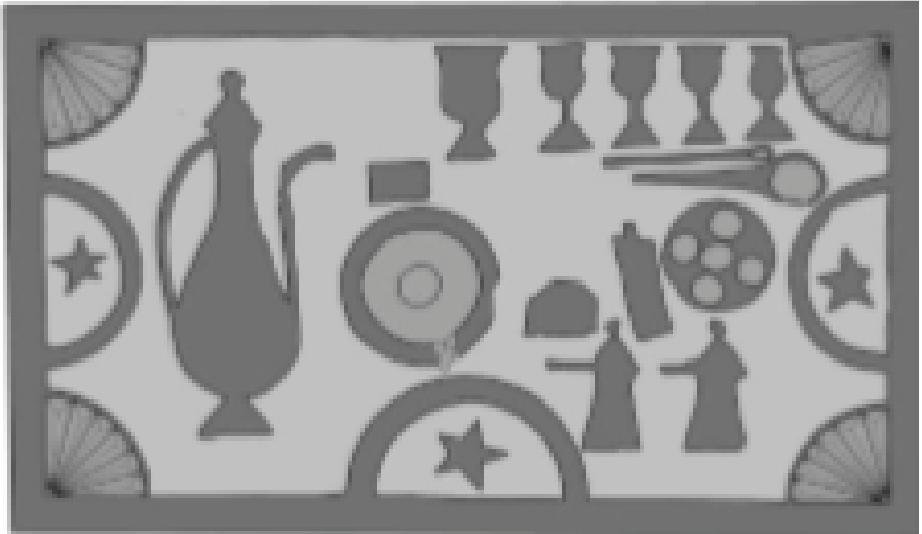

Res. 21. İstanbul Piyale Paşa Türbesi'ndeki Lahit 13, 17. yüzyıl başı veya ortası, Mermer kabartma, İçinden gül, karanfil, çiçek ve yapraklardan oluşan bir buket çıkan ibrik tasvirleri, (Yıldız Demiriz, 1981, çiz. 15)

Res. 22. Kayseri/Güzelce Köyü Mezarlığı, 18. yüzyıl ve sonrası, Leğen, demlik, bardak, cezve, fincan, kahve kavurgası, kuş, rozet gibi nesne ve figürler arasında ibrik tasviri, (Beyhan Karamağaralı, 1992, res. 62)

Res. 23. Erzincan/Çayırılı/Sarıgüney Köyü Mezarlığı, Lahit biçimli mezarın pehle taşı, Taş kabartma, Kahve takımlarıyla ibrik tasviri (Halit Çal, 2015, çiz. 33)

Res. 24. Merkezinde ibrik tasvirli İznik üretimi tabak, 1585 civarına tarihli, (Nurhan Atasoy-Julian Raby, 1994, s. res. 741)

Res. 25. Kütahya üretimi ibrik, 18. yüzyıl, Env no. 432, İstanbul, Suna ve İnan Kıraç Vakfı Müzesi, (Garo Kürkman, 2005, s. 218)

Res. 26. Kütahya üretimi matara, Merkezinde üzeri çiçek bezemeli ibrik tasviri, Env. no. 330, İstanbul, Suna ve İnan Kıraç Vakfı Müzesi (Garo Kürkman, 2005, s. 234)

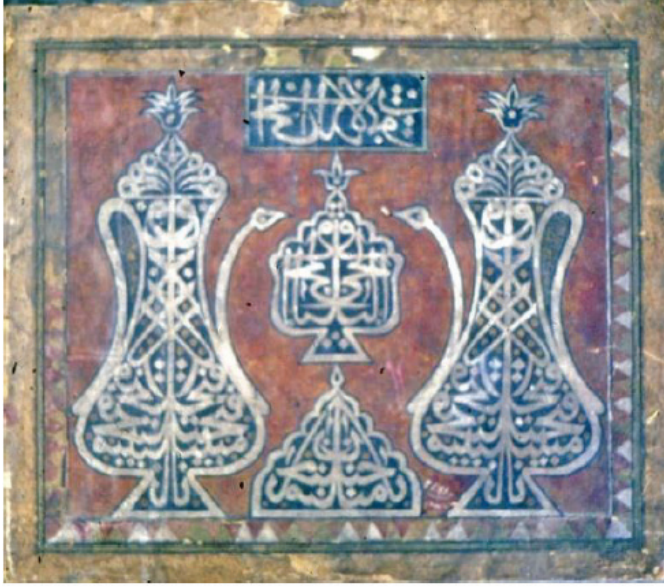
Res. 27. Tepsi, Bakır, servi ve rozet bezemeleriyle ibrik tasviri, Kazıma, 18.-19. yüzyıl, Env. no. 23-9, Elazığ Arkeoloji ve Etnografya Müzesi (Sahure Yariş 2018, fot. 9)

Res. 28. Seccade, Mihrabın iki yanından baş aşağı sarkan ibrik tasvirli, Afyonkarahisar/ Dazkırı, 19. yüzyıla tarihli, 145 cm x 122 cm., İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Env. no. 837 (Deniz Kanberoğlu-M. Murat Bozcu, 2017, s. 114)

Res. 29. Halı, Dört köşeye yerleştirilmiş ibrik tasvirli, Niğde, 20. yüzyıl, 120x142 cm., Konya Müzesi, Env. no. 2174 (Gülseren Kervan-Lütfi Önel 2012, s. 163)

Res. 30. Çifte ibrik olarak istiflenmiş Fetih sûresi 1. ayet yazılı levha, 1804 tarihli, İstanbul, Türk-İslâm Eserleri Müzesi, Env. no: 4380 (Şemsettin Ziya Dağlı, 2014, s. 245)

Res. 31. Gövdelerine kandil motifi işlenmiş çifte ibrik tasviri, Levha Resmi, (Malik Aksel, 2010, res. 20)

Res. 32. İbrikdâr, 1688 tarihli, Paris, Bibliotheque National N. od. 6. (A. Süheyl Ünver, 2012, res. 19)

Res. 33. Hz. Muhammed'in Cebrail'in öğrettiği şekilde ilk abdestini alması, *Siyer-i Nebi*, 2. cilt, 1595 tarihli, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 1221, y. 167a, (Zeren Tanındı, 1984, res. 28)